

KUR'AN MEALLERİNDE KİTÂB-I MUKADDES'TEN ATIF YAPMA PROBLEMİ: "AZİZ KUR'AN" MEALİ ÖZELİNDE BİR DEĞERLENDİRME

 Ercan ŞEN^a

Öz

Kur'an mealleri temelde Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasına hizmet etmek için kaleme alınmış olsa da genel olarak mealler kendi içerisinde metodolojik bazı farklılıklar taşımaktadır. Bu yönetsel farklılıklar, meallerin hangi noktaları öncelendiği ile doğrudan ilgilidir. Bu anlamda kimi mealler anlam ve yoruma odaklanırken kimileri üslubu incelemiş, kimileri birebir kelimelere odaklanırken kimileri de ayetlerin daha iyi anlaşılması adına açıklayıcı bazı notlara ağırlık vermiştir. Bu kapsamda son dönem meallerinde muhteva bakımından dikkat çeken bir özellik Kitâb-ı Mukaddes'ten gerek mukayese gerekse ayetlerdeki bazı bilgileri destekleme amaçlı yapılan iktibaslar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan Muhammed Hamidullah'ın (öl. 2002) Fransızca olarak kaleme aldığı "*Le Saint Coran*" adını taşıyan ve Türkçemize "*Aziz Kur'an*" ismiyle tercüme edilen mealinin oldukça zengin bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Zira bu mealde diğer meallerden farklı olarak Kitâb-ı Mukaddes'e ve Ehl-i kitap kaynaklarına sıkça atıf yapılmıştır. Mealde her ne kadar Zerdüştilik ve Uzak Doğu dinlerine ait metinlere bazı atıflar yapılmış olsa da mealin asıl dikkat çekici yönü Kitâb-ı Mukaddes'e ve Ehl-i kitap kaynaklarına yapılan atıfların yoğunluğunun kendini göstermesidir. Buradan hareketle çalışmamızda, meal edebiyatında pek fazla rastlanmayan Kitâb-ı Mukaddes'e atıf yapma eğilimini nasıl anlamak gerekir ve bu yöntemin meşru bir zemini var mıdır? Bu yöntemin İsrâiliyat'a başvurma olgusuyla ilişkisi bulunmakta mıdır? gibi bazı sorular ışığında Kur'an meallerinde Kitâb-ı Mukaddes'e atıf yapmanın imkânı üzerinde durulacaktır. Çalışmamızda tartıştığımız hususları somutlaştırmak adına "*Aziz Kur'an*" mealinin tamamında atfa konu olan ayetler konuları itibarıyla tematik bir tasnife tabi tutulacak ve böylelikle söz konusu Kitâb-ı Mukaddes atıflarının meallere yansıtılması ile Kur'an'ın mesajının daha iyi anlaşılır olup olmadığı gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Kur'an, Meal, Hamidullah, Kitâb-ı Mukaddes.

^a Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, ercansen@aku.edu.tr

THE POSSIBILITY OF REFERRING TO THE BIBLE IN QUR'ĀNIC TRANSLATIONS: AN EVALUATION ON THE EXAMPLE OF THE "LE SAINT CORAN"

Abstract

The reasons for the writing of Qur'ānic translations are different. For this reason, the Qur'ānic translations have some methodological differences within themselves. These methodological differences cover a wide range from the structural features of the Qur'ānic translations to their content. In this sense, some of the Qur'ānic translations focus on the literal word, some focus on the meaning and interpretation, some prioritize the style, and some prefer to include more explanatory notes for a better understanding of the verses. In addition to these, another striking feature in terms of content in recent the Qur'ānic translations is the quotations from the Bible, both for comparison and to support some of the information in the verses. In this respect, the French translation of Muhammad Hamidullah's (d. 2002) "Le Saint Coran", which was translated into Turkish as "Aziz Kur'an", has a very rich content. Unlike the other translations, this Qur'an translation makes frequent references to the Bible and the sources of the Ahl al-Kitāb. Although there are some references to Zoroastrianism and the texts of Far Eastern religions in the translation, the most striking aspect of the translation is the intensity of the references to the Bible and the sources of the Ahl al-Kitāb. From this point of view, in our study, how should we understand the tendency to refer to the Bible, which is not common in the Qur'ānic translation literature, and is there a legitimate basis for this method? In the light of some questions such as "Does this method have a relationship with the phenomenon of referring to Israelite traditions (isrā'iliyyāt)?", the possibility of referring to the Bible in Qur'ānic translations will be emphasised. In order to concretize the issues we have discussed in our study, the verses that are subject to attribution in the entire "Le Saint Coran" will be subjected to a thematic classification in terms of their subjects. In this way, it will be tried to show whether the message of the Qur'an is better understood by reflecting these biblical references in the Qur'ānic translations.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Keywords: Tafsir, Qur'ān, Qur'ān Translation, Hamidullah, Bible.

Giriş

Kur'an'ın anlam dünyasını Arapça bilmeyenlere aktarım süreci olarak tarif edebileceğimiz meal, sadece ayetlerin anlamının aktarımı değil, aynı

---

zamanda kimi ayetlerin arka plan bilgisinin de intikalini zorunlu kılar. Diğer bir ifadeyle meal sıradan bir tercüme olmayıp sadece Arapça bilgisiyle ve basit bir sözlük yardımıyla yapılan bir faaliyet değildir. Aksine Kur'an gibi mucizevi bir kitabı tercüme etmek salt dilbilim kurallarının dikkate alınmasından daha derinlikli ve kapsamlı bir uğraştır. Çünkü tercüme edilecek ayetler sadece birer kelime ve cümleden oluşmadığı gibi bir Kur'an meali de sadece kelime ve cümleleri aktarım faaliyeti değildir. Buna karşılık meal doğrudan lafızda görünmeyen ya da metne yansımayan birçok unsuru ihtiva etmek durumundadır. Bu manada meallerin vazgeçilmez unsurlarından biri ayetlerde geçen kimi kullanımların arka planını kısaca ortaya koymak olmalıdır.

Kur'an metnine daha yakından bakıldığında bu metni oluşturan ayetler içerisinde anlamı açık olanlar olduğu gibi anlamı kapalı olanlar da bulunmaktadır. Bunun yanında emir ve nehiy içerikli, ahlâkî mesajlar veren, önceki dinlere ve kültürlerle gönderme yapan çeşitli ayetler bulunmaktadır. İşte bu tür ayetlerin tercümelerinde ayeti oluşturan kelimelerin yanında söz konusu ayette hangi mesajların verildiği, kimlerin muhatap alındığı da önem arz etmektedir. İşte bu aşamada karşımıza çıkan bağlam boyutu kelimeye kullanıldığı yere en uygun anlamı vermenin vazgeçilmez bir unsuru olmaktadır. Bilindiği üzere bağlam, metinde kullanılan kelime grubu, bu kelimelerin bir araya gelerek oluşturduğu bütün, metnin amacı, metnin ana teması, metnin ortaya çıktığı tarihi ve kültürel şartlar olmak üzere geniş bir yelpazeden oluşmaktadır. Çeşitli yönleriyle Kur'an'ı tanımayı da sağlayan bu unsurlar Kur'an'ın hem metin içi ilişkiler ağını hem de metin dışı ilişkiler ağını yansıtmaya görevini üstlenmektedir.¹

Kur'an'ın anlam dünyasını daha iyi kavramak adına metin dışı bağlam olarak ifade edilen metnin tarihsel bağlamını bilmek bir zarurettir. Ancak böylelikle Kur'an'ın çağları kapsayan mesajına vâkıf olunabilir ve sonraki dönemlere aktarılabilir. Yukarıda da kısmen işaret ettiğimiz gibi Kur'an, nüzul ortamındaki muhataplarına bir şeyler söylerken sadece o dönemle sınırlı, öncesinden kopuk bir şekilde muhatabına yönelmez. Geçmiş topluluklardan ve peygamberlerden de bahseder ve fakat bu anlatımında çoğu zaman ayrıntıya girmez. Bundan dolayı Kur'an'ı anlamada nüzul dönemi tarih araştırmalarına ihtiyaç vardır. Bu kapsamda tefsirlerin yanı sıra Kur'an mealleri aracılığıyla da elden geldiğince Kur'an'ın kimi

¹ Kur'an'ın anlaşılmasında bağlamın önemi hakkında bk. Fatih Tiyek, *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 202-233; Nihat Uzun, *Bağlam ve Kur'an'ın Anlaşılması Üzerine* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022), 11-35.

ayetlerinin metin ötesi tarihsel bağlamına işaret etmek gerekmektedir. Bu sebeple bir meal hazırlanırken tarihi arka plandan kesitler sunacak kimi bilgiler de kullanılmalıdır. Burada bahsedilen özellikleri ihtiva eden bir tefsîrî meal örneği olarak “Tevhit Mesajı”² isimli çalışmayı zikretmek yerinde olacaktır. Çünkü bu mealde ilgili rivayetler çerçevesinde ayetlerin tarihi arka planına sık sık göndermeler yapılmakta ve böylelikle Kur’an’ın nüzûl ortamında ifade ettiği anlama ulaşma çabasında bulunmaktadır.

Tarih boyunca Kur’an’ın anlaşılmasına ve yorumlanmasına yönelik kaleme alınan çeşitli tefsirler ve bunun yanında daha dar kapsamda bu görevi üstlenen muhtelif mealler, Kur’an’ın çok yönlü anlam dünyasını okuyucuya sunmak için muhtelif metotlar izlemişlerdir. Bu kapsamda kimileri rivayet ağırlıklı bir yöntem izlerken, kimileri dirayet ağırlıklı bir yöntem izlemiş, kimileri tarihsel verileri öncelerken kimileri de metin içi bağlama ağırlık vermiştir. Muhammed Hamidullah’ın ele aldığımız “*Aziz Kur’an*” meali de metin içi bağlama yer verdiği kadar aynı zamanda metin dışı bağlama önem veren bir yöntem izlemiştir. Nitekim o mealinde çoğunlukla Kur’an’ın bütünlüğünü göz önüne alırken bunun yanında yeri geldikçe açıklayıcı notlar kullanmak sûretiyle metin dışı verilere yer vererek daha ziyade Kitâb-ı Mukaddes’e atıflarda bulunmuş, Kur’an ile Kitâb-ı Mukaddes arasında çeşitli açılardan karşılaştırmalar yapmıştır.

Hamidullah’ın *Aziz Kur’an* meali şimdiki kadar çeşitli akademik çalışmalara konu olmuştur.³ Söz konusu bu çalışmalarda ana hatlarıyla mealin genel özelliklerine değinilmiş, diğer çalışmalardan farklı yönlerine işaret edilmiş ve bazı açılardan bu meale çeşitli eleştiriler de yöneltmiştir. Bizim araştırmamızın bu çalışmalardan temel farkı ise *Aziz Kur’an* mealindeki açıklayıcı notlar kapsamında yer alan Kitâb-ı Mukaddes atıflarına

² Hasan Elik-Muhammed Coşkun, *Tevhit Mesajı: Özlü Kur’an Tefsiri* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015).

³ Mehmet Emin Maşalı, “Muhammed Hamidullah’ın Kur’an ve Kur’an Tarihi Çalışmaları”, *Hayatı, Kişiliği ve Düşünceleri ile Muhammed Hamidullah Sempozyumu* (Bursa: Bursa Müftülüğü, ts.); Mehmet Selim Ayday, *Muhammed Hamidullah’ın Kur’an’a Yaklaşımı ve Kur’an Eksenli Çalışmaları* (İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2006); Zülfikar Durmuş, “Muhammed Hamidullah’ın Aziz Kur’an Adlı Meali Üzerine Tetkikler”, *Kur’an Mealleri Sempozyumu: Eleştiriler ve Öneriler* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007); Zülfikar Durmuş, *Kur’an’ın Türkçe Tercümeleleri: “Aziz Kur’an” ve “İnsanlığa Son Çağrı” Örneği* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007); Muhammed Sultan Shah, “Critical Study of Dr. Muhammad Hamidullah’s French Qur’anic Translation”, *Afkâr*, (2018); Mehmet Selim Ayday, “Muhammed Hamidullah’ın Aziz Kur’an Adlı Çevirisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Van İlahiyat Dergisi* 8/12 (2020); Mesut Tekin, *Kur’an’ın Harfî Tercümesi Meselesi -Muhammed Hamidullah ve Süleyman Ateş’in Mealleri Örneğinde* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2020).

yönelik bir değerlendirmeyi içermesidir. Dolayısıyla *Aziz Kur'an* mealinde yer alan Kitâb-ı Mukaddes atıflarına ilişkin bu araştırmamız söz konusu yönüyle şimdiye kadar herhangi bir müstakil çalışmaya konu olmamıştır. Her ne kadar Mehmet Selim Ayday'ın yüksek lisans çalışmasında Kitâb-ı Mukaddes atıflarına yönelik bazı yorumlar yapılmış olsa da bu atıfların tamamına yönelik sistematik bir değerlendirme ve analiz yapılmamıştır.

A. Aziz Kur'an Meali ve Genel Özellikleri

İslâm'ın anlaşılmasına yönelik yaptığı önemli ilmî çalışmalarla dikkatleri üzerine çeken Muhammed Hamidullah'ın hayatını, eserlerini ve düşüncelerini merkeze alan pek çok çalışma yapılmıştır.⁴ Bu yüzden onun hayatı, temel görüşleri ve çalışmaları ile ilgili detaylı bilgilere burada yer vermekten öte çalışma konumuz olan meale ilişkin bazı temel bilgilere yer verilecektir. Çalışmamız esnasındaki değerlendirmelerimizde ise Muhammed Hamidullah'ın Fransızca olarak kaleme aldığı "Le Saint Coran" adlı çevirinin "Aziz Kur'an" ismiyle Türkçeye yapılmış çevirisi esas alınacaktır.⁵

İslam dünyasının yanı sıra Batı dünyasında da tanınan ve saygı duyulan bir sima olarak dikkat çeken Muhammed Hamidullah bu meali yapmaya, Batıda ve özellikle de Fransa'da André Du Ryer (öl. 1672), Claude-Étienne Savary (öl. 1788), Albert de Biberstein Kazimirski (öl. 1887) ve Régis Blachère (öl. 1973) gibi oryantalistlerin Kur'an çevirilerini inceleyip onların

⁴ Bu çalışmalardan bazıları için bk. Ramazan Altınay, "Örnek Bir Çağdaş İslam Bilimleri Araştırmacısı: Muhammed Hamidullah", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (2000), 263-298; Salih Tuğ, "Prof. Dr. Muhammed Hamidullah 1908-2002", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 2/3 (2002), 9-12; Muhammed Raşid Şeyh, *Doktor Muhammed Hamidullah* (Faysalabad: Mizan Publisher, 2003); Casim Avcı, "Prof. Dr. Muhammed Hamidullah (1908-2002)", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/1 (2003), 223-226; Zekeriya Güler, "Muhammed Hamidullah'ın Kişiliği ve Araştırmaları Üzerine Ali Osman Koçkuzu İle Mülakat", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 2/1 (2004), 153-164; Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi-Bursa İl Müftülüğü, *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleri İle Muhammed Hamidullah Sempozyumu* (Bursa: Bursa Müftülüğü, 2005); Ali Şafak, "Prof. Dr. Muhammed Hamidullah (1908-2002): Hayatı, Eserleri, Hakkında Söylenenler ve Bazı Konulardaki Görüşleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 6 (2005), 663-664; İhsan Süreyya Sırma, "Muhammed Hamidullah", *İslam Coğrafyası Günleri I* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 203-211; Kamil Yaşaroğlu, "Muhammed Hamidullah", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni: Medeniyet Projelerinin İnşa Sürecinde Çağdaş İslâm Düşüncesi*, ed. Bayram Ali Çetinkaya, 10 Cilt (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 601-617; Kamil Yaşaroğlu, *Muhammed Hamidullah* (Köln: Plural Publications GmbH, 2018); Abdülkadir Macit, *İslam Tarihçiliğinin Yeni Siması Muhammed Hamidullah* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2022); Rumeysa Güneş, *Prof. Dr. Muhammed Hamidullah'ın Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, 2023).

⁵ Muhammed Hamidullah, *Aziz Kur'an*, çev. Abdülaziz Hatip - Mahmut Kanık (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016).

yetersizliklerini gördükten sonra karar vermiştir. Söz konusu çevirilerin noksanlarını gidermek için mealini kaleme alarak onu “*Le Saint Coran*” adıyla 1958 yılında tamamlayıp, ilk baskısını 1959 yılında Paris’te yapmıştır. Hamidullah’ın öğrencisi olan İhsan Süreyya Sırma, Muhammed Hamidullah’ın Aziz Kur’an tercümesini niçin yaptığını kendisinden naklen söyle anlatmıştır: “Bir gün Fransız müsteşrik Louis Massignon (öl. 1962) bana, ‘tüm Fransızca Kur’an tercümelerini oryantalistler yapmış, niçin bir Müslüman âlim bu işi yapmasın ki?’ diye sordu. ‘Mesela sen bu işi yapabilirsin dedi.’ Ben de o günden sonra, her sabah namazından sonra günde bir sayfa Kur’an’ı tercüme ettim. Ve “*Le Saint Coran*” (*Aziz Kur’an*) tercümesi ortaya çıktı.”⁶

Fransızcadaki en güvenilir Kur’an mealı olarak kabul edilen ve zaman içinde yoğun ilgiye mazhar olan bu meal çeşitli aralıklarla dünyanın farklı şehirlerinde de yayımlanmıştır. Günümüzde pek çok farklı dile tercümesi yapılarak basılmaya ve dağıtılmaya devam etmektedir. Hamidullah’ın bu mealı Batıda bir Müslüman tarafından yapılan ilk harfi harfine çeviri örneklerindedir.

Türkçeye “Aziz Kur’an” olarak tercüme edilen bu meal aslında çevirinin çevirisi konumundadır. Bu noktada şunun altını çizmek gerekir ki Hamidullah bu mealı öncelikle yazdığı dilde anlaşılması maksadıyla kaleme almış, bir başka dile çevirme amacı gütmemiştir. Buradan hareketle iki dilli bir meal olarak nitelendirebileceğimiz *Aziz Kur’an* mealı hakkında yapılacak çalışmaların Türkçe boyutuyla irtibatlandırılarak değerlendirilmesi doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Aynı durum aslında iki dilli meallerin tamamı için geçerlidir. Zira bu tür mealleri karşılaştırmalı meal çalışmalarında Türkçe ifade imkanları bakımından ele almak uygun değildir. Çünkü iki dilli meallerde Türkçe ifadeler tamamıyla bu eserleri Türkçeye çeviren mütercimlere aittir. Bundan dolayı iki dilli mealler genel olarak ayetler arası münasebet, kullanılan atıflar, mübhematin analizi, zamirlerin merciinin tespiti, harici ya da referans bilgilerin kullanımı ve tefsire dair tercih ve anlamlandırma noktasında araştırmaya konu olabilir ki biz de bu çalışmamızda *Aziz Kur’an* mealini Kitâb-ı Mukaddes atıflarının ve harici bilgilerin kullanımı bağlamında değerlendirmeye gayret ettik.

Aziz Kur’an mealini diğer meallerden farklı kılan önemli özelliklerinden birisi “Giriş” bölümünde verilen bilgilerdir. Nitekim giriş

⁶ Ayday, *Muhammed Hamidullah’ın Kur’an’a Yaklaşımı ve Kur’an Eksenli Çalışmaları*, 25-26; Ayday, “Muhammed Hamidullah’ın Aziz Kur’an Adlı Çevirisi Üzerine Bir Değerlendirme”, 6.

bölümünün birinci kısmında Kur'an'a yabancı olanlara yönelik Kur'an kültürü oluşturmak maksadıyla Kur'an hakkında tanıtıcı ve bilgilendirici mahiyette bilgilere yer verilmiştir.⁷ Bu kapsamda Kur'an'ın kaynağı, vahiy, Kur'an ve hadis, Kitâb-ı Mukaddes'in üslubu, Kur'an'ın içeriği, İsrâiloğulları'na yapılan göndermeler, Kur'an'ın hayat anlayışı, Kur'an'da kadın, kölelik, Kur'an'da Hz. Muhammed, Kur'an'ın yazılış tarihi, ayet ve sûrelerin sıralanışı, Kur'an metninin sonraki nesillere aktarılması ve korunması, varyantlar sorunu, nasih-mensuh meselesi, Kur'an'ın kıraati, Kur'an çevirisinin tarihi gibi başlıklar altında Kur'an hakkında ve tartışmalı meselelerde kısa, öz ve ilmî açıklamalarda bulunulmuştur.⁸ Giriş kısmının ikinci bölümünde ise Kur'an metninin diğer dillere tercümesinin tarihçesi ve bunun yanında Kur'an'ın başta Avrupa dilleri olmak üzere diğer dillerdeki çevirileri üzerinde durulmuş, özlü bir tanıtımla söz konusu Kur'an çevirileri hakkında bilgiler verilmiştir.⁹

Aziz Kur'an mealini mühim kılan ve onu diğer meallerden ayıran dikkat çekici bir başka özelliği de bünyesinde barındırdığı açıklayıcı notlardır. Nitekim çoğu ayete veya ayette geçen bir kelimeye ilişkin bu açıklayıcı notların yoğunluğu sebebiyle onu tefsîrî bir meal olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Söz konusu bu notların çok boyutlu anlam katmanına sahip olan Kur'an metninin daha sahîh ve derinlikli olarak kavranmasına yönelik ek bilgileri içerdiği görülmektedir. Bu notlara genel olarak bakıldığında onların ağırlıklı olarak üç temel noktada yoğunlaştıkları anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi ilgili ayeti anlamayı kolaylaştırıcı kısa açıklamaların yanı sıra İslami ilimler ve hususen de sîret-nüzul bağlamında ayetlerin inişiyile ilgili metin dışı bağlamına ilişkin bilgiler vermesidir. Aynı zamanda ek izah gerektiren dil ve anlatım özelliklerine ilişkin notları da bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. İkincisi Kur'an'ın kendi iç bütünlüğünü okuyucuya göstermek için eklediği notlardır. Bu notlarda konunun başka hangi ayetlerde ele alındığı, varsa bunlar arasındaki ayrımlar belirtilerek, okurun konuya ilişkin bütüncül bir fikre ulaşması hedeflenir. Üçüncüsü de -aynı zamanda bu çalışmanın konusunu oluşturan- Kur'an'ın Kitâb-ı Mukaddes'le olan ilişkisini ortaya koymak adına eklenen notlardır. Bu notlarda Kitâb-ı Mukaddes'e çokça gönderme yapılmasının bu mealî Batı

⁷ Söz konusu giriş bölümü farklı tarihlerde müstakil bir kitap olarak birkaç defa basılmıştır. Bk. Muhammed Hamidullah-Macit Yaşaroğlu, *Kur'an-ı Kerim Tarihi ve Türkçe Tefsîrler Bibliyografyası*, çev. Mehmet Sait Mutlu (İstanbul: Yağmur Yayınları, 1965); Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, çev. Abdülaziz Hatip - Mahmut Kanık (İstanbul: Beyan Yayınları, 2022).

⁸ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 13-77; Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 9-109.

⁹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 78-142; Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 110-220.

dünyasında en çok okunan meal konumuna taşıdığı belirtilmiştir.¹⁰ Tespit edebildiğimiz kadarıyla iki yüzü aşkın yerde bulunan bu notlarda Hamidullah, ilgili ayetlerle Kur'an'ın Kitâb-ı Mukaddes'le benzeşen yönlerini ve farklılıklarını kimi zaman açıklamalar, kimi zaman alıntılar, kimi zaman mukayeseler ve kimi zaman da yalnızca göndermeler yaparak gözler önüne sermiştir.

Hamidullah mealinin dipnotlarında yer verdiği bazı bilgilerle kimi meal yazarları tarafından Batılı muhatapların maruz kaldığı subjektif yorumların etkisini kırmış, onların daha nesnel değerlendirme yapmalarına zemin hazırlamıştır. Diğer bir ifadeyle bu meal aracılığıyla dili Fransızca olan Batı kültür çevresinin kayda değer bir Kur'an çevirisine erişebilmesi mümkün olmuştur.

B. Hamidullah'ın Kitâb-ı Mukaddes'e Bakışı

Hamidullah'a göre Kitâb-ı Mukaddes değişik dönemlerde yaşamış farklı üsluplara sahip yazarlara ait bölümlerden meydana gelmiştir. İçerisinde tarihsel kitaplar, dinsel ve politik söylevler, dualar, hikmet kitapları, felsefi diyaloglar ve yasa metinleri yer almaktadır.¹¹ Ona göre Kur'an ne İncil'e ne de Eski Ahit'in bir kitabına benzer. Buna karşılık Kur'an gerek vahiy yoluyla Hz. Peygamber'e indirilmesi gerekse içerdikleri yönüyle ve gerekse de üslup olarak Kitâb-ı Mukaddes gibi değildir.¹²

Yine Hamidullah, İncillerin Hz. İsa'nın öğrencileri veya onların izleyicileri tarafından kaleme alınan hatıralardan oluştuğunu belirtir. Bu bakımdan her İncil Hz. İsa'nın biyografisine yönelik aynı verileri tekrar eder ve bu biyografilerde Hz. İsa'nın söyledikleri veya yaptıkları ile İncil yazarının başka kaynaklardan öğrendikleri bilgiler yer alır. Buradan hareketle o İncil'i Kur'an'a veya hadise benzetmek yerine bir kısmı sahabe dönemine, bir kısmı ise daha sonraki dönemlere ait siyer kitaplarına benzetmektedir. Kısacası ona göre İnciller bilgelik hikayeleriyle ve edebi açıklamalarla dolu biyografi kitapları mesabesinde dir.¹³

Pek çok ayetin mealinde gerek Tevrat'a gerekse İncil'e gönderme yapan Hamidullah Kitâb-ı Mukaddes'ten faydalanma ve onlardan atıf yapma hususunda bir mahzur görmemiştir. Çünkü Kur'an'ın kısa açıklamalarda bulunup detay vermediği kimi durumlarda Tevrat ve İncil'in daha ayrıntılı arka plan bilgileri verdiği durumlarda müfessirler bu bilgileri kullanmaktan

¹⁰ Ayday, *Muhammed Hamidullah'ın Kur'an'a Yaklaşımı ve Kur'an Eksenli Çalışmaları*, 2.

¹¹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 20; Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 18.

¹² Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 21; Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 18-19.

¹³ Hamidullah, *Aziz Kur'an*; 22; Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 20.

çekinmemiştir. Özellikle bu konuda Burhaneddin el-Bikâî'yi (öl. 885/1480) örnek gösteren Hamidullah onun *Nazmü'd-Düerer* isimli tefsirinde Kitâb-ı Mukaddes'ten bolca iktibasta bulunduğunu, çoğu müfessirin de bu tefsirden alıntı yaptığını ve fakat ne var ki tam olarak doğruluklarını araştırmadan bu alıntılara başvurduklarını aktarmıştır.¹⁴ Buradan da anlaşıldığı gibi Hamidullah Kitâb-ı Mukaddes'ten alıntı yapmaya ve faydalanmaya olumlu yaklaşımda ve fakat bu konuda hassas davranılmasını istemektedir.

İslam hukukunun temel kaynakları arasında sayılan ve bizden öncekilerin şeriatları anlamına gelen "şer'u men kablenâ" kapsamında mukaddes kitaplardan istifade etmeyi tecviz eden¹⁵ Hamidullah, Tevrat'ın veya İncil'in herhangi bir hükmünün Kur'an tarafından açık bir şekilde ilga edilmediği takdirde Müslümanlar için de geçerli olduğunu söylemiş ancak bunun geçerlilik, sahih kaynaklarla bize kadar ulaşmış olma, Kur'an tarafından düzeltilmeme, değiştirilmeme ve yürürlükten kaldırılmama gibi şartlara bağlı olması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁶

Özetleyecek olursak Hamidullah, Kitâb-ı Mukaddes metinlerinin gerek müelliflerinin belirsiz olması gerekse yazıldığı dönemin dini düşünce ve pratiklerini belirli bir açıdan yansıtmasına rağmen, bunların tamamıyla dışlanmayarak içlerinde kayda değer bazı tarihsel veriler bulunabileceğini düşünmekte ve bu tarz verilere mealinde yer vermektedir.

C. Hamidullah'ın Kitâb-ı Mukaddes'e Atıf Yapma Sebepleri

Hamidullah, *Aziz Kur'an* mealinde klasik meal geleneğinden farklı olarak birçok ayetin meali esnasında Kitâb-ı Mukaddes tercümelerinden istifade etmiş, bu tercümelerden Kur'an'a uygun gördüğü kısımlara göndermeler yaptığı gibi zaman zaman Kur'an ile Kitâb-ı Mukaddes arasında bazı karşılaştırmalar yapmış, bunun yanında Kitâb-ı Mukaddes'in kendi içindeki kimi tutarsızlıklara da işaret etmiştir.

Hamidullah'ın zaman zaman Kitâb-ı Mukaddes'e atıf yapmasının altında bazı sebepler bulunmaktadır. Kanaatimizce bunlardan birincisi modern dönemde değişen algılarla ilgilidir. Nitekim modern dönemde Batı ile girilen diyaloglar sonucunda tefsirlerde olduğu kadar Kur'an meallerinde de hedef kitle olarak Batılıların göz önünde bulundurulmasına dikkat

¹⁴ Muhammed Hamidullah, *İslam'ın Doğuşu*, çev. Murat Çiftkaya (İstanbul: Beyan Yayınları, 2010), 46.

¹⁵ Muhammed Hamidullah, "İslâm Hukukunun Hukukî Kaynağı Olarak Kitâb-ı Mukaddes", çev. Yusuf Ziya Kavakçı, *İslam Medeniyeti Dergisi* 2/20 (1969), 35-39; Muhammed Hamidullah, "İslâm Hukukunun Kaynakları Açısından Kitâb-ı Mukaddes", çev. İbrahim Canan, *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3 (1979).

¹⁶ Hamidullah, *İslam'ın Doğuşu*, 94-95.

edilmiştir. Nitekim Seyyid Ahmed Han (öl. 1898), Muhammed Abduh (öl. 1905), Reşid Rıza (öl. 1935) ve Mevdûdî (öl. 1979) gibi müfessirlerin kimi ayet yorumlarında Batı kamuoyunu göz önünde bulundurarak bazı meseleleri ele aldıkları bilinmektedir. Dolayısıyla Hamidullah'ın bu mealinde Kitâb-ı Mukaddes'e sıkça referansta bulunması bir yönüyle bu durumla bir paralellik arz etmektedir.

Öte yandan Hamidullah'ın bu yönetime başvurmasının altında yatan temel saiklerden bir diğeri hedef kitlenin durumuyla alakalıdır. Bir başka ifadeyle Hamidullah Batılı kültürü içinde yetişmiş okuyucuları nazar-ı itibara almış, muhatap kitlenin hassasiyetlerini, seviyelerini, beklentilerini, ihtiyaçlarını hesaba katmıştır.¹⁷ Onun bu tavrı her ne kadar bazı Müslüman çevreler tarafından eleştirilmiş olsa da kanaatimizce muhatap çevrenin daha çok gayrimüslimlerden oluşması nedeniyle bu yöntem bir dereceye kadar makul karşılanmak durumundadır.

Daha genel bir ifadeyle belirtmek gerekirse çağdaş dönem müfessirlerinin çoğu ve bunun yanında bazı meal yazarları okuyucunun diğer dinler ve kitaplarla ilgili bilgileri doğrudan bu din ve kültürlerin kendi kaynaklarından verme gereği duymuşlardır. Böylelikle gerek tefsirlerde gerekse çağdaş okuyucunun Kur'an'ı bütünüyle okumasına imkân verecek meal-tefsirlerde sık sık Kitâb-ı Mukaddes'e referanslar verilmeye, kaynaklar arasında karşılaştırma imkânı sağlanmaya özen gösterilmiştir. Bunun yanı sıra bilimsel çalışmalarda temel kaynaklara dayanarak iddialarda bulunmayı zorunlu kılan ilmî kabul de bu yöntemi kullanmayı gerekli kılmıştır.¹⁸

Kısaca belirtecek olursak Hamidullah'ı Kitâb-ı Mukaddes'e atf yapmaya sevk eden hususlar sorgulandığında karşımıza şunlar çıkmaktadır: Kur'an'ın mesajını muhatap kitlenin kabul ettiği ve meyil duyduğu şeyle onların dünyasına hitap ederek onlara yakınlaştırma, Kur'an'la mukayeseler yapmak suretiyle Kitâb-ı Mukaddes'in pek çok açıdan tahrif edildiğini gösterme, Kur'an hakkındaki şüpheleri giderme ve Kur'an'ın Kitâb-ı Mukaddes'ten kopya edildiği iddialarını çürütme, Kitâb-ı Mukaddes'in kendi içindeki çelişkileri gün yüzüne çıkarma, Kitâb-ı Mukaddes ile Kur'an'ın mutâbık olduğu yerlere işaret etme, Kitâb-ı Mukaddes'in Kur'an'a zıt olan yerlerini zikretme ve Kur'an'ın bazı kapalı ifadelerini açıklama.

¹⁷ İsmail Kara, "Dinî Düşünce Tarihimiz Açısından Hamidullah'ın Eserlerinin Türkçeye/Türkiye'ye İntikali ve Tesirleri", *Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmaları* 9 (2006), 246.

¹⁸ Fethi Ahmet Polat, *Tefsir Tarihi ve Usulü* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2019); Fethi Ahmet Polat, "Tarihi Olgularla İlişkili Kur'an İlimleri", *Tefsir Tarihi ve Usulü*, ed. Bahattin Dartma (Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013), 227-228.

D. Kitâb-ı Mukaddes'e Atıf Yapan Bazı Mealler

Kur'an'da başta Ehl-i kitaptan bahsedilen ayetler olmak üzere diğer bazı ayetlerin muhtevasını anlamak ve anlamlandırmak için diğer kutsal metinlerin verdiği bilgilere de göz atmak gereklidir. Çünkü Kur'an'da Yahudi ve Hıristiyanlarla ilgili pasajlar sık sık yer almaktadır. Bundan dolayı diğer dinlerin verilerinin kendi kurucu kitaplarından hareketle dikkate alınması ve bu verilerin tarihsel bağlamı içinde değerlendirilerek kutsal metinlerin anlaşılması gerekmektedir.¹⁹ Aynı zamanda bu iki gelenek birbirinden tamamen kopuk olmadığı için Kur'an meallerinde Kitâb-ı Mukaddes verilerini reddedici bir tavırdan ziyade kapsayıcı bir tavır daha uygun olacak, vahiy geleneğinin doğasını anlamada önemli ufuklar açacaktır.

Kitâb-ı Mukaddes verilerinin kullanımının her ne kadar pek çok açıdan eleştiriye açık bir husus olması ve bu verilerin mahiyeti gereği pek çok sorunla malul olmasına karşın Kitâb-ı Mukaddes verilerinin kullanımının vahiy geleneğinin bir süreklilik içinde anlaşılmasına katkı sağladığı bir hakikattir. Bu bakımdan ilk insandan bu yana peygamberlik çizgisinin ortak ilkeler üzerinden farklı tarihlerde somutlaştığını görmeyi ve bu çizgiye bütünlük açısından bakma imkanını sunacaktır. Öte yandan Kur'an öncesi kitapların içeriğinin hangi açılardan Kur'an'la uyum sağladığı ve çatıştığını bilmek için de bu tür çalışmalar bir ihtiyaçtır. Ancak burada sağlıklı bir sonuca ulaşmak için sağlam bir metodolojinin geliştirilmesi ve kullanılması gerekmektedir.

Son dönemlerde kaleme alınan bazı meallerde Kitâb-ı Mukaddes'e doğrudan veya dolaylı bir şekilde atıf yapma eğiliminde bir artış gözlemlenmektedir. Kimi zaman kısa alıntılarla kimi zaman da sadece kitap, bap ve pasaj numaralarının verilmesiyle yapılan bu referanslar, özellikle Muhammed Esed (öl. 1992) ve Hamidullah'ın meallerinde dikkat çekmektedir. Hint alt kıtasından Mevlana Muhammed Ali'nin (öl. 1951) İngilizce kaleme aldığı meal-tefsir niteliğindeki *The Holy Qur'an* isimli çalışma, Kur'an-Kitâb-ı Mukaddes karşılaştırmasının görüldüğü bir diğer meal olarak dikkatleri çekmiştir.²⁰

Kimi meal yazarları Kur'an ayetlerinin birbiriyle olduğu kadar aynı zamanda Kitâb-ı Mukaddes pasajlarıyla da bağlantısını kurarak atıflarda

¹⁹ Şinasi Gündüz, "Kur'an Vahyinin Dinler Tarihi Bağlamı", *Kur'an ve İslami İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*, ed. M. Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013). 114-115.

²⁰ Maulana Muhammad Ali, *English Translation of The Holy Qur'an*, ed. Zahid Aziz (U.K.: Ahmadiyya Anjuman Lahore Publications, 2010)., 10, 11, 12, 201, 202, 207, 211, 245 vd.

bulunmuştur. Bu tür meallerin ilk örneklerinden birisi Ömer Rıza Doğrul'un (öl. 1952) *Tanrı Buyruğu* adlı mealidir. Bu mealde Kitâb-ı Mukaddes'e çeşitli açılardan bazı göndermeler yapılmıştır.²¹

Yukarıda da değindiğimiz gibi Muhammed Esed'in (öl. 1992) Türk okuyucusu tarafından *Kur'an Mesajı* adıyla yakından tanınan *The Message of The Qur'ân*'ı Kitâb-ı Mukaddes'e çeşitli açılardan sık sık referansta bulunan mealler arasındadır.²²

Yine Hamdi Döndüren, "*İnsanlığa Son Çağrı: Kur'an-ı Kerim*" ismini taşıyan mealinde Kitâb-ı Mukaddes'e yer yer atıflarda bulunmaktadır.²³ Döndüren bu atıfları kullanmasının gerekçesi olarak Avrupa ülkeleriyle ilişkilerin giderek gelişmesini göstermiş, bu anlamda Kur'an'la karşılaştırma amacıyla yer yer Kitâb-ı Mukaddes bağlantılarının kurulmasının gerekliliğine dikkat çekmiş, bunun araştırmacı ve okuyucu için pratik bazı faydaları olduğunu ifade etmiştir.²⁴

E. Aziz Kur'an Mealinde Kitâb-ı Mukaddes Atıflarının Tematik Tasnifi

Hamidullah çeşitli açılardan Kitâb-ı Mukaddes'e atıflar yapmış, ilgili ayetlerde dipnotlar yoluyla Tevrat'ın, İncil'in ve Mezmurlar'ın ilgili bölümlerinin numaralarını vermiştir. Söz konusu atıfları daha iyi analiz edebilmek adına ilgili ayetler göz önüne alınarak tarafımızdan tematik bir tasnif denemesi yapılmıştır. Çalışmamızda Hamidullah'ın atıf yaptığı kutsal kitap verilerini gözden geçirirken Kitâb-ı Mukaddes metni olarak 1984 yılında yayımlanan *New World Translation of the Holy Scriptures* adlı İngilizce çalışmanın 2019 yılında yayımlanan *Kutsal Kitap: Yeni Dünya Çevirisi* isimli gözden geçirilmiş Türkçe çevirisi kullanılmıştır. Yine çalışmamızda Beyan Yayınları tarafından 2016 yılının Haziran ayında baskısı yapılan *Aziz Kur'an* mealindeki atıflara işaret ederken önce atfın yapıldığı sayfa numarası verilmiş, ardından o sayfadaki atıf numarasına yer verilmiştir. Sözgelimi çalışmamızın dipnot kısmında 313/5 şeklinde yapılan atıfta 313 sayısı sayfa

²¹ Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu: Kur'an-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsiri* (İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1947), 1/25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 37, 38, 41, 42 vd; 2/407, 454, 461, 486-487, 490, 492, 536 vd.

²² Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, çev. Cahid Koytak - Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 2002), 10, 11, 12, 15, 16, 19, 20, 23, 59, 76, 145, 153-154, 162, 168, 169, 232, 412 vd.

²³ Hamdi Döndüren, *İnsanlığa Son Çağrı: Kur'an-ı Kerim* (İstanbul: Yeni Şafak Gazetesi, 2003), 1/26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 57, 60, 70, 76, 99, 134 vd; 2/505, 561, 563, 686, 721, 847, 888 vd.

²⁴ Döndüren, *İnsanlığa Son Çağrı: Kur'an-ı Kerim*, (Önsöz kısmı).

numarasını, 5 sayısı ise atfın o sayfadaki dipnot numarasını göstermektedir.

1. Kıssalar

Hamidullah'ın *Aziz Kur'an* mealinde Kitâb-ı Mukaddes'e en fazla gönderme yaptığı Kur'an konularının başında Kur'an kıssaları gelmektedir. Bu kıssalar içerisinde Kitâb-ı Mukaddes'e en fazla gönderme yaptığı kısma ise İsrâiloğulları kıssası olarak göze çarpmaktadır. Mealde genel olarak İsrâiloğulları ile ilgili ayetlerin izahında, bunlara ait haberler ve hükümler konusunda Kitâb-ı Mukaddes'e atıflar yapıldığı görülmektedir. Bu kapsamda el-Bakara 40. ayette İsrâiloğulları'ndan alınan sözün durumu,²⁵ el-Bakara 49. ayette İsrâiloğulları'nın Firavun'un zulmünden kurtarılması,²⁶ el-Bakara 51. ayette Yüce Allah'ın Hz. Mûsâ ile kırk gece için sözleşme yapmış olması ve onun gidişinin ardından buzağıyı tanrı edinmeleri,²⁷ el-Bakara 54. ayette Hz. Mûsâ tarafından kavmine verilen öğüt ve onun verdiği karar,²⁸ el-Bakara 57. ayette İsrâiloğulları'nın kendilerine verilen bütün nimetlere karşılık isyan etmek sûretiyle kendi kendilerine zulmetmeleri,²⁹ el-Bakara 60. ayette İsrâiloğulları'na şehre(vadedilmiş toprağa) inmelerinin emredilmesi,³⁰ el-Bakara 68. ayet kapsamında İsrâiloğulları'na bir inek kesilmesi emri ve bunun detayları,³¹ el-Bakara 72. ayette İsrâiloğulları arasında bir kişinin öldürülmesi ve onun katilinin bulunmasına ilişkin olaylar,³² el-Bakara 83. ayette İsrâiloğulları'na verilen zekât emri,³³ el-Bakara 91. ayette İsrâiloğulları'nın peygamberleri öldürmelerinden dolayı kınanması,³⁴ el-Bakara 246. ayette İsrâiloğulları'nın Hz. Mûsâ'dan sonra kendilerini yönetecek hükümdar talebinde bulunmaları,³⁵ en-Nisâ 47. ayette cumartesi yasağını çiğneyenlere ilişkin durum,³⁶ el-Mâide 20. ayette İsrâiloğulları'na verilen nimetlerin Hz. Mûsâ tarafından kendilerine hatırlatılması,³⁷ el-Mâide 78. ayette isyan etmeleri ve aşırı gitmelerinden dolayı İsrâiloğulları'ndan bir kısmının Hz. Dâvûd ve Hz. İsâ diliyle lanete uğraması,³⁸ el-En'âm 146. ayet

²⁵ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 153/5.

²⁶ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 154/2.

²⁷ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 154/5.

²⁸ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 154/8.

²⁹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 155/1.

³⁰ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 155/3.

³¹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 156/4.

³² Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 156/6.

³³ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 157/4.

³⁴ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 158/8.

³⁵ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 177/7.

³⁶ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 207/6.

³⁷ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 222/2.

³⁸ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 227/4.

kapsamında azgınlıkları ve zulümleri sebebiyle Yahudilere haram kılınan çeşitli hayvanlar,³⁹ el-A'râf 141. ayette İsrâiloğulları'nın Firavun ve avanesinin zulümlerinden kurtarılması⁴⁰ gibi meselelerde Kitâb-ı Mukaddes'e atıflar yapılmıştır.

Diğer taraftan mealde İsrâiloğulları'nın dînî tarihi ve alışkanlıklarına dair atıflar da görülmektedir. Nitekim el-En'âm 151. ayet kapsamında Arapların cahiliye dönemlerine ilişkin yanlış gelenekleri eleştirilip alternatiflerin sunulması esnasında bu yanlış geleneklerin Yahudi geleneğiyle mukayesesi bağlamında atıflara yer verilmiştir.⁴¹

İsrâiloğulları kıssasının yanı sıra Tâlût ve Câlût kıssası bağlamında el-Bakara 249. ayette Tâlût ve Câlût kıssasında geçen askerlerin su ile imtihanı,⁴² yine el-Bakara 251. ayette Dâvûd'un Câlût'u öldürmesi hususunda atıflara yer vermiştir.⁴³

Firavun kıssasının bir bölümünden bahseden el-A'râf 133. ayete meal verilirken Firavun ve Mısırlıların başlarına gelen türlü felâketler,⁴⁴ yine el-A'râf 141. ayette İsrâiloğulları'nın Firavun ve avanesinin zulümlerinden kurtarılması meselesi etrafında Kitâb-ı Mukaddes'e göndermeler yapılmıştır.⁴⁵ Bunun yanında Firavun ve Hz. Mûsâ kıssası çerçevesinde el-A'râf 103. ayette Hz. Mûsâ'nın Firavun ve ileri gelenlerine gönderilmesi meselesinde, Firavun ve adamlarının "fesatçılar/bozguncular" şeklinde nitelenirken,⁴⁶ el-A'râf 108. ayette Firavun karşısında Hz. Mûsâ'nın elinin bembeyaz olması mucizesinden bahsedilirken,⁴⁷ eş-Şuarâ 19. ayette Firavun'un Hz. Mûsâ'ya öfkesi ve onu nankörlükle suçlaması anlatılırken Kitâb-ı Mukaddes'e atıflar yapılmıştır.⁴⁸

Âd ve Semûd kıssası çerçevesinde et-Tevbe 70. ayette;⁴⁹ el-Kehf 60. ayette Mûsâ-Bilge kul kıssasında geçen "yardımcı"dan bahsedilirken⁵⁰ Kitâb-ı Mukaddes'e göndermeler yapılmış, yine el-Kehf 94. ayette Ye'cüc ve Me'cüc'ün kimliği ve özellikleri üzerinde durulurken o ikisinin Kitâb-ı

³⁹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 244/3.

⁴⁰ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 256/3.

⁴¹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 244/5.

⁴² Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 178/2.

⁴³ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 178/3.

⁴⁴ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 255/6.

⁴⁵ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 256/3.

⁴⁶ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 254/3.

⁴⁷ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 254/5.

⁴⁸ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 395/1.

⁴⁹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 276/1.

⁵⁰ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 347/1.

Mukaddes'te geçen "Gog ve Magog"la aynı olduğu belirtilmiş,⁵¹ el-Enbiyâ 96. ayetin meal kısmında bu yorum tekrarlanmıştır.⁵²

2. Peygamber Hayatları

Hamidullah'ın mealinde Kitâb-ı Mukaddes'e sıkça atıf yapılan alanlardan bir diğeri peygamber kıssalarıdır. Bu peygamber kıssaları içerisinde en fazla Hz. Musâ, Hz. Îsâ, Hz. İbrâhim ve Hz. Yûsuf kıssalarına yönelik Kitâb-ı Mukaddes atıflarının yapıldığı görülmektedir.

Kur'an'da kendisi ve mücadelesi hakkında en fazla bilgi verilen peygamber arasında yer alan Hz. Mûsâ ile ilgili atıfların çokluğu oldukça dikkat çekmektedir. Nitekim el-A'râf 150. ayette Hz. Mûsâ'nın Tûr dağından dönünce kavmine ve kardeşi Hârûn'a duyduğu kızgınlık aktarılırken,⁵³ Tâhâ 10. ayette Hz. Mûsâ'nın ateşi görmesi hakkında bilgi verilirken,⁵⁴ Tâhâ 12. ayette kutsal mekân konumundaki Tuva vadisinde Hz. Mûsâ'ya ayakbıllarının çıkarılması emrinde,⁵⁵ Tâhâ 17. ayette Hz. Mûsâ'nın sağ elindeki asâdan sorulması,⁵⁶ Tâhâ 22. ayette Hz. Mûsâ'nın elinin bembeyaz kesilip nur gibi parlaması mucizesi,⁵⁷ Tâhâ 27. ayette Hz. Mûsâ'nın dilinde meydana gelen tutukluk meselesi,⁵⁸ Tâhâ 39. ayette Hz. Mûsâ'nın bir sandığın içine konulup Nil nehrine bırakılması olayı,⁵⁹ eş-Şuarâ 13. ayette Hz. Mûsâ'nın endişeli hali ve dilinin dolaşması,⁶⁰ eş-Şuarâ 14. ayette Hz. Mûsâ'nın kıptiyi öldürmesi ve sonrasında gelişen olaylar,⁶¹ eş-Şuarâ 33. ayette Hz. Mûsâ'nın elinin bir mucize olarak bembeyaz olarak tasvir edilmesi esnasında Kitâb-ı Mukaddes bilgilerine başvurulmuştur.⁶²

Kendisine yoğun atıf yapılan peygamberlerden bir diğeri Hz. Îsâ olup onunla ilgili ayetlere meal verilirken yapılan atıflar şu noktalarda yoğunlaşmaktadır: Âl-i İmrân 49. ayette Hz. Îsâ'nın İsrâiloğulları'na peygamber olması,⁶³ Âl-i İmrân 49. ayette Hz. Îsâ'nın gösterdiği mucizeler,⁶⁴

⁵¹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 349/5.

⁵² Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 370/4.

⁵³ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 257/4.

⁵⁴ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 356/8.

⁵⁵ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 356/9.

⁵⁶ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 356/11.

⁵⁷ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 357/2.

⁵⁸ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 357/4.

⁵⁹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 357/6.

⁶⁰ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 394/6.

⁶¹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 394/7.

⁶² Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 395/6.

⁶³ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 187/8.

⁶⁴ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 187/9.

Âl-i İmrân 51. ayette Hz. İsrâ'nın Allah'ın vahdetine ve tevhide ilişkin sözleri,⁶⁵ en-Nisâ 172. ayette, "Allah'ın kulu" ifadesinin Hz. İsrâ açısından ne ifade ettiği,⁶⁶ el-Mâide 46. ayette Hz. İsrâ'nın peygamberliği ve peygamberlik geleneğindeki yeri,⁶⁷ el-Mâide 112. ayette Havârilere Hz. İsrâ'dan sofranın indirilmesine yönelik talebi,⁶⁸ el-Mâide 116. ayette Hz. İsrâ'nın konumuna yönelik durum,⁶⁹ el-Mâide 117. ayette Hz. İsrâ'nın Allah'ın kulu olduğunu belirtmesi,⁷⁰ ez-Zuhruf 59. ayetteki "abd" kullanımıyla Hz. İsrâ'nın kul olduğuna vurgu yapılması⁷¹ ve son olarak es-Saf 14. ayette Hz. İsrâ ve Havârilere arasında geçen diyaloglar esnasında Kitâb-ı Mukaddes pasajlarına referanslar yapılmıştır.⁷²

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm nezdinde en büyük ata ve temel referans noktası olarak kabul edilen Hz. İbrâhim'e ilişkin olarak el-Bakara 124. ayette birtakım kelimelerle imtihan edilmesi,⁷³ Âl-i İmrân 68. ayette insanların Hz. İbrâhim'e yakınlıklarının durumu,⁷⁴ en-Nisâ 125. ayette halîlullah ifadesi,⁷⁵ Hûd 69. ayette Hz. İbrâhim'e gelen melekler ve kimliği,⁷⁶ Hûd 74. ayette Hz. İbrâhim ve melekler, yanı sıra Lut kıssası ve verilen müjdeye dair diyaloglar,⁷⁷ es-Sâffât 102. ayette Hz. İbrâhim'in Hz. İsmâil'i kurban etmek istemesi hadisesi,⁷⁸ es-Sâffât 105. ayette Hz. İbrâhim'in oğlunu kurban etme hususundaki rüyası ve verdiği sözü tutması,⁷⁹ el-Hicr 51. ayette Hz. İbrâhim'e misafir olarak gelen melekler,⁸⁰ el-Hicr 57. ayette Hz. İbrâhim'in Lût kavmini helake gelen meleklerle diyalogu anlatılırken Kitâb-ı Mukaddes'teki ilgili kısımlara göndermeler yapılmıştır.⁸¹

Hz. Yûsuf kıssası hem Kur'an'da hem de Kitâb-ı Mukaddes anlatılarında yer alan ortak konulardan biri olduğu için Hamidullah mealinde bu kıssa ile ilgili ayetlere meal verirken Kitâb-ı Mukaddes'e bazı göndermeler

⁶⁵ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 188/1.

⁶⁶ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 218/4.

⁶⁷ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 224/5.

⁶⁸ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 230/10.

⁶⁹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 231/1.

⁷⁰ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 231/3.

⁷¹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 480/7.

⁷² Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 526/6.

⁷³ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 162/7.

⁷⁴ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 189/6.

⁷⁵ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 214/2.

⁷⁶ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 295/8.

⁷⁷ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 296/4.

⁷⁸ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 450/5.

⁷⁹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 451/1.

⁸⁰ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 320/6.

⁸¹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 321/1.

yapmıştır. Nitekim Yûsuf sûresinin 5. ayetinde Hz. Yûsuf'un rüyası,⁸² 10. ayetinde kardeşlerinin kendi aralarındaki planları,⁸³ 18. ayetinde Hz. Yakub'un oğullarının sözleri karşısındaki tutumu,⁸⁴ 29. ayetinde Mısır'ın yöneticisi Aziz'in Hz. Yûsuf'a ve kadına söyledikleri,⁸⁵ 36. ayetinde iki zindan arkadaşı,⁸⁶ 37. ayetinde Hz. Yûsuf'un Kitâb-ı Mukaddes'teki konumu,⁸⁷ 58. ayetinde Hz. Yûsuf'un kardeşleri,⁸⁸ 69. ayetinde Hz. Yûsuf'un bir diğer kardeşi Bünyamin⁸⁹ ve 99. ayetinde Hz. Yûsuf'un annesi hakkında bilgi verilirken Kitâb-ı Mukaddes'ten ilgili yerlere göndermeler yapılmıştır.⁹⁰

Hz. Âdem'le ilgili atıflara bakıldığında el-Bakara 30, 31 ve 32. ayetlerde geçen Hz. Âdem'in yaratılış öyküsü ve Hz. Âdem'e isimlerin öğretilmesi,⁹¹ el-Bakara 35. ayette Hz. Âdem ve Havvâ'ya ağaca yaklaşmama emri,⁹² en-Nisâ 1. ayette Hz. Havvâ'nın yaratılması,⁹³ el-A'râf 189. ayette insanın yaratılışı ve bu kapsamda Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın yaratılışı konularından bahseden ayetlerin mealleri esnasında atıflara başvurulmuştur.⁹⁴

İslâm geleneğinde hükümdar-peygamber kabul edilen fakat Yahudi ve Hıristiyan geleneklerinde sadece kral olarak tasvir edilen Hz. Süleyman kıssası ile ilgili olarak el-Bakara 102. ayette Hz. Süleyman'ın kâfir olduğu, putperestliği yeğlediği vb. gibi iddialar,⁹⁵ Sebe' 12. ayette Hz. Süleyman'ın emrine rüzgarın verilmesi ve onun için erimiş bakırın kaynağından sel gibi akıtılması gibi mucizeler⁹⁶ ve Sad 35. ayette Hz. Süleyman'ın bağışlanma dilemesi ve iktidar istemesine ilişkin ayetlerin mealleri verilirken Kitâb-ı Mukaddes'e atıflar yapılmıştır.⁹⁷

Kur'an'da bir ya da iki defa adı geçen peygamberlere ilişkin de bazı atıflar dikkatleri çekmektedir. Sözgelimi Hz. Zekeriyâ kıssası bağlamında Âl-i İmrân 38. ayetin mealinde,⁹⁸ el-Enbiyâ 89. ayet mealinde Kitâb-ı

⁸² Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 300/6.

⁸³ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 301/4.

⁸⁴ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 301/8.

⁸⁵ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 302/9.

⁸⁶ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 303/4.

⁸⁷ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 303/6.

⁸⁸ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 305/8.

⁸⁹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 306/7.

⁹⁰ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 309/1.

⁹¹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 152/3,5.

⁹² Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 152/9.

⁹³ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 200/5.

⁹⁴ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 261/3.

⁹⁵ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 160/1; Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 160/2.

⁹⁶ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 436/4.

⁹⁷ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 455/7.

⁹⁸ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 186/9.

Mukaddes'e atıflar yapılmıştır.⁹⁹ Yine Yûnus 98. ayette, el-Enbiyâ 87. ayette ve es-Sâffât 147. ayette Hz. Yûnus ve kavminden bahsedilirken,¹⁰⁰ Kitâb-ı Mukaddes'e müracaat edilmiştir. Hûd 40. ayette Nûh tufanı ve o esnada yaşananlar,¹⁰¹ el-Ankebût 14. ayette Hz. Nûh'un 950 yıl yaşaması hakkındaki tartışmalarda da¹⁰² Kitâb-ı Mukaddes'e bazı göndermeler yapıldığı görülmüştür.

İbrâhîm 37. ayette Hz. İsmâil kisası bağlamında¹⁰³ ve es-Sâffât 102. ayette Hz. İbrâhim'in Hz. İsmâil'i kurban etme hadisesi aktarılırken Kitâb-ı Mukaddes'e atıf yapılmıştır.¹⁰⁴ Yine Meryem 57. ayette Hz. İdris'in yüksek bir makama yükseltildiğinden bahsedilirken,¹⁰⁵ Sebe' 10. ayette Hz. Dâvûd'a ilişkin bilgi verilirken,¹⁰⁶ Sâd 21. ayette Hz. Dâvûd'un iki dindeki konumu ve Hz. Dâvûd'un yargı adaletine verdiği önemden bahsedilirken,¹⁰⁷ Sâd 44. ayette Hz. Eyüp'ün hanımıyla olan diyalogu aktarılırken¹⁰⁸ Kitâb-ı Mukaddes'in ilgili yerlerine referanslar verilmiştir. el-A'râf 80. ayette ve el-Kamer 37. ayette Hz. Lût'a ilişkin bilgiler verilirken¹⁰⁹ Kitâb-ı Mukaddes'e müracaat edilmiştir.¹¹⁰ Hz. Şuayb'a ilişkin bilgi veren el-A'râf 85. ayetin¹¹¹ ve Hz. Şuayb'ın kızlarından bahseden el-Kasas 23. ayetin mealleri verilirken de Kitâb-ı Mukaddes'e göndermeler yapılmıştır.¹¹²

3. Hz. Peygamber ve Dönemine İlişkin Hususlar

Hamidullah mealinin kimi yerlerinde Hz. Peygamber'den bahseden ayetlere meal verirken Kitâb-ı Mukaddes'ten ilgili gördüğü yerlere atıflar yapmıştır. Hz. Peygamber'in beşâreti yani diğer kutsal kitaplarda Hz. Peygamber'in gelişinin müjdelenmesi konusu bunlardan birini oluşturmaktadır. Bilindiği üzere Kur'an bazı ayetler aracılığıyla önceki ilâhî kitaplarda Hz. Peygamber'in geleceğinin müjdelendiğini bildirmiştir.¹¹³ İşte

⁹⁹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 369/8.

¹⁰⁰ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 289/10; Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 369/7; Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 452/4.

¹⁰¹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 293/3.

¹⁰² Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 415/5.

¹⁰³ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 317/5.

¹⁰⁴ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 450/5.

¹⁰⁵ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 353/9.

¹⁰⁶ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 436/2.

¹⁰⁷ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 454/8.

¹⁰⁸ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 456/1.

¹⁰⁹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 252/5; Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 509/1.

¹¹⁰ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 509/1.

¹¹¹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 252/9.

¹¹² Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 409/7.

¹¹³ el-A'râf 7/157; eş-Şuarâ 26/196; el-Feth 48/29; es-Saf 61/6.

Hamidullah bu ayetlerden biri olan, “O, daha öncekilerin kitabında da zikredilmiştir.”¹¹⁴ ayetinden hareketle Hz. Peygamber’in Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinin yanı sıra Zerdüştlerin Zend-Avesta’sı, Brahman Hindularının Pourâna ve Vedalar’ı başta olmak üzere bütün eski dini kitaplarda müjdelendiğini ifade etmiştir.¹¹⁵ Bu kapsamda es-Saf sûresinin altıncı ayetinde geçen “Ahmed” ismi üzerinden Hz. Îsâ’nın ağzından Hz. Muhammed’in gelişinin haber verildiğini belirtmiş, buna ilişkin Kitâb-ı Mukaddes’te geçen pasaja atıf yapmış, bu konuda bazı değerlendirmelerde bulunduktan sonra İslâmî geleneğin ise bu pasajdan Hz. Îsâ’nın ağzından Hz. Muhammed’in gelişinin haber verildiğini anladığını söylemiştir.¹¹⁶

Aziz Kur’an Mealinde Hz. Peygamber’e düşmanlık besleyen müşriklerin tavırlarını konu edinen kimi ayetlerin meali esnasında da Kitâb-ı Mukaddes atıflarına başvurulmuştur. Bu kapsamda En’âm sûresinin 25. ayetinde İslâm’a karşı düşmanlık besleyen müşriklerin tutumları ve bu tutumların niteliği ve doğuracağı sonuçlar üzerinde durulurken,¹¹⁷ 33. ayetinde Hz. Peygamber’e karşı müşriklerin incitici sözlerinden ve yalanlamalarından bahsedilirken,¹¹⁸ 37. ayetinde müşriklerin Hz. Peygamber’den mucize talep etmeleri konu edinirken,¹¹⁹ ve 93. ayetinde müşriklerin Allah’a ve Hz. Peygamber’e iftiraları ve bu iftiralara verilen cevaplar gündeme getirilirken,¹²⁰ el-A’râf 179. ayette insanlar ve cinlerden çoğunun cehennem için yaratılması meselesi tartışılırken,¹²¹ el-A’râf 180. ayette Hz. Peygamber’e müşrikler tarafından yöneltilen delilik iftirası üzerinde durulurken,¹²² el-A’râf 195. ayette müşriklerin putperest inancına yönelik eleştirilerden söz edilirken,¹²³ Yûnus 22. ayette Allah’a söz verdikleri halde yine haksızlık ve günahkârlık yoluna sapan inkârcılardan bahsedilirken,¹²⁴ er-Ra’d 31. ayette müşriklere mucizeler gösterilse dahi iman etmeyecekleri ve müminlerin buna üzülmemesi gerektiğinin altı

¹¹⁴ eş-Şuarâ 26/196.

¹¹⁵ Hamidullah, *Aziz Kur’an*, 401/1; Celil Kiraz, “Hz. Muhammed’in Önceki Kutsal Kitaplarda Müjdelmesi (Tebşîrât)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2001), 5-9.

¹¹⁶ Hamidullah, *Aziz Kur’an*, 526/1.

¹¹⁷ Hamidullah, *Aziz Kur’an*, 233/6.

¹¹⁸ Hamidullah, *Aziz Kur’an*, 234/1.

¹¹⁹ Hamidullah, *Aziz Kur’an*, 234/3.

¹²⁰ Hamidullah, *Aziz Kur’an*, 239/5.

¹²¹ Hamidullah, *Aziz Kur’an*, 260/6.

¹²² Hamidullah, *Aziz Kur’an*, 260/8.

¹²³ Hamidullah, *Aziz Kur’an*, 261/8.

¹²⁴ Hamidullah, *Aziz Kur’an*, 283/7.

çizilirken,¹²⁵ el-Mücâdele 22. ayette Allah ve resulüne husumet besleyenlerin müminlere yönelik tehlikeli planlarına karşı uyarı yapılırken¹²⁶ Kitâb-ı Mukaddes'teki benzer manalı anlatımlara gönderme yapılmıştır.

Yine *Aziz Kur'an*'da el-Bakara 75. ayette Hz. Peygamber dönemindeki Yahudilerin durumundan bahsedilirken onlardan bir kısmının İslam ve Müslümanlar karşısındaki tutumlarına ilişkin Kitâb-ı Mukaddes'e atıfta bulunulmuş,¹²⁷ ayrıca el-Ahzâb 26. ayet çerçevesinde Beni Kureyza Yahudilerinin kimliği ve nitelikleri hakkında daha detaylı bilgiler için Kitâb-ı Mukaddes adres olarak gösterilmiştir.¹²⁸

4. Ahkâm Konuları

Hamidullah, *Aziz Kur'an* mealinde içki, zina ve kısas cezaları, evlenme ve boşanma, çok evlilik, zekât, iktisadî hayat, faizin haramlığı, kurban, kible konusu gibi ahkâm içerikli ayetlerin mealini verirken Kitâb-ı Mukaddes'in bazı pasajlarına atıflar yapmıştır. Bu atıfları kullanırken zaman zaman Ehl-i kitabın din ve inançları ile ilgili çeşitli bilgiler de vermiştir. Hamidullah'ın ahkâm konuları bağlamında Kitâb-ı Mukaddes'e atıf yaptığı yerleri şu şekilde detaylandırmamız mümkündür: Zekâta ilişkin olarak el-Bakara 83. ayette İsrâiloğulları'na verilen zekât emri,¹²⁹ yenmesi haram olan şeyler kapsamında el-Bakara 173. ayeti,¹³⁰ kısas meselesi kapsamında el-Bakara 178. ayeti,¹³¹ el-Mâide 45. ayette kısas hükmü ve detayları,¹³² eş-Şûrâ 40. ayette kısas cezasına ilişkin hususlar,¹³³ en-Nisâ 3. ayette çok eşlilik konusu,¹³⁴ en-Nisâ 15. ve 16. ayetlerde¹³⁵ ve aynı şekilde Nûr 2. ayette¹³⁶ zina cezasına ilişkin hususlar, en-Nisâ 23. ayette evlenmenin yasak olduğu kimseler,¹³⁷ en-Nisâ 34. ayette erkeklerin yöneticiliği meselesi,¹³⁸ en-Nisâ 161. ayette Yahudilerin faize karşı tutumları,¹³⁹ el-Mâide 3. ayette yenmesi

¹²⁵ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 313/1.

¹²⁶ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 521/1.

¹²⁷ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 157/2; 430/2.

¹²⁸ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 430/2.

¹²⁹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 157/4.

¹³⁰ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 167/5.

¹³¹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 168/6.

¹³² Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 224/4.

¹³³ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 476/1.

¹³⁴ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 201/5.

¹³⁵ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 383/4; Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 203/2.

¹³⁶ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 383/4.

¹³⁷ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 204/1.

¹³⁸ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 205/5.

¹³⁹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 217/4.

ve kurban edilmesi haram olan hayvanlar,¹⁴⁰ el-Mâide 90. ayette içki, kumar, putlar ve dikili taşlar vb. hususların haramlığı,¹⁴¹ el-Mâide 97. ayette haram aylar meselesinin her iki gelenekteki yeri,¹⁴² el-Enfâl 65. ayette müminleri savaşa teşvik konusu,¹⁴³ el-Enfâl 67. ayette savaş esirlerine yapılacak muamele,¹⁴⁴ Tevbe sûresinin 24. ayetinde cihad ve cihada ilişkin hususlar,¹⁴⁵ 73. ayetinde cihada teşvik,¹⁴⁶ 111. ayetinde Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşanların akıbeti,¹⁴⁷ el-İsrâ 33. ayette öldürülen kimsenin velisine ilişkin hükümler,¹⁴⁸ el-Hac 28. ve 37. ayetlerde kurban ibadeti ve kurban hükümleri,¹⁴⁹ Nûr 30. ayette iffetle ilgili hükümler,¹⁵⁰ Nûr 61. ayette eve girme adabı,¹⁵¹ el-Ankebût 8. ayette anne-babaya muamele¹⁵² ve el-Ahzâb 59. ayette örtünme konusu¹⁵³ vb. hususlarda doğrudan ya da dolaylı olarak Kitâb-ı Mukaddes'e atıflar yapılmıştır.

5. Kavram Tahlilleri

Aziz Kur'an mealinde çeşitli kelime, kavram ve deyimlerin anlamları üzerinde durulurken de Kitâb-ı Mukaddes'e atıflar yapılmıştır. Bu çerçevede el-Bakara 62. ayetteki "nesârâ"¹⁵⁴ ile el-Bakara 136. ayetteki "esbât",¹⁵⁵ el-Bakara 144. ayetteki "kitap" ve "kendilerine kitap verilenler",¹⁵⁶ el-Bakara 210. ayetteki bulut anlamına gelen "ğamâm"¹⁵⁷ ile el-Bakara 248. ayetteki "tâbût",¹⁵⁸ Âl-i İmrân 93. ayetteki "İsrâil",¹⁵⁹ el-A'râf 40. ayetteki "cemel",¹⁶⁰ et-Tevbe 30. ayetteki "Allah'ın oğlu",¹⁶¹ et-Tevbe 31. ayetteki "ahbâr",

¹⁴⁰ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 219/12.

¹⁴¹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 228/4.

¹⁴² Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 229/3.

¹⁴³ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 267/7.

¹⁴⁴ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 268/3.

¹⁴⁵ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 271/1.

¹⁴⁶ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 276/3.

¹⁴⁷ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 280/2.

¹⁴⁸ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 335/10.

¹⁴⁹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 374/1; Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 375/1.

¹⁵⁰ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 386/2.

¹⁵¹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 389/3.

¹⁵² Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 415/2.

¹⁵³ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 434/1.

¹⁵⁴ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 155/6.

¹⁵⁵ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 164/1.

¹⁵⁶ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 165/2.

¹⁵⁷ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 172/3.

¹⁵⁸ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 178/1.

¹⁵⁹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 191/4.

¹⁶⁰ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 249/3.

¹⁶¹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 271/9.

“ruhban” ve “rab”¹⁶² kelimeleri; Hûd 71. ayetteki “dahike” fiili,¹⁶³ yine el-İsrâ 2. ayetteki “kitap”,¹⁶⁴ el-İsrâ 25. ayetteki “Evvab”,¹⁶⁵ el-İsrâ 101. ayetteki “tis’a âyâtin”,¹⁶⁶ Nûr sûresinin 35. ayetindeki “nur” kelimesi,¹⁶⁷ el-Furkân 60. ayetteki Allah’ın “Rahmân” sıfatı,¹⁶⁸ eş-Şuarâ 196. ayetteki “Öncekilerin kitapları” tamlaması,¹⁶⁹ en-Neml 65. ayetteki “ğayb”,¹⁷⁰ en-Neml 82. ayetteki “dâbbe”,¹⁷¹ el-Ahzâb 72. ayetteki “emanet”,¹⁷² Fussilet 35. ayetteki “Zü hazzın azîm”,¹⁷³ ve en-Necm 16. ayetteki “Sidre-i münteha” tabirlerinin anlam alanları üzerinde durulurken çeşitli yönlerden Kitâb-ı Mukaddes’e müracaat edilmiş ve bazı karşılaştırmalar yapılmıştır.¹⁷⁴

6. Kâinatın Yaratılışı

Hamidullah mealinde kâinatın yaratılışına dair ayetlere anlam verirken Kitâb-ı Mukaddes’e az da olsa göndermeler yapmıştır. Bu anlamda el-A’râf 54. ayette göklerin ve yerin altı günde yaratılması ve sonra Allah’ın arşa istiva etmesi¹⁷⁵ ve bunun yanında Hûd 7. ayette göklerin ve yerin altı günde yaratılışı ile Allah’ın arşının su üstünde olması ile ilgili hususlarda Kitâb-ı Mukaddes’e mukayese maksatlı bazı referanslar yapmıştır.¹⁷⁶

7. Mekân ve Şahıslarla İlgili Göndermeler

Kur’an’da çeşitli vesilelerle bazı mekân ve şahıs isimlerine yer verilmektedir. Bu kapsamda *Aziz Kur’an* mealinde kimi mekân ve şahıs bilgilerine ilişkin bazı atıflar dikkati çekmekte, böylelikle Kur’an’daki kimi yer ve şahıs isimlerinin Kitâb-ı Mukaddes’teki yansımalarına işaret edilmektedir. Söz gelimi Âl-i İmrân 96. ayetteki “Bekke”,¹⁷⁷ el-A’râf 155. ayetteki “Mîkât”,¹⁷⁸ Hûd 44. ayetteki “Cudi” dağı,¹⁷⁹ Yûsuf 21. ayetteki “Mısır”

¹⁶² Hamidullah, *Aziz Kur’an*, 272/2

¹⁶³ Hamidullah, *Aziz Kur’an*, 296/1.

¹⁶⁴ Hamidullah, *Aziz Kur’an*, 332/7.

¹⁶⁵ Hamidullah, *Aziz Kur’an*, 335/2.

¹⁶⁶ Hamidullah, *Aziz Kur’an*, 340/5.

¹⁶⁷ Hamidullah, *Aziz Kur’an*, 387/2.

¹⁶⁸ Hamidullah, *Aziz Kur’an*, 393/5.

¹⁶⁹ Hamidullah, *Aziz Kur’an*, 401/1.

¹⁷⁰ Hamidullah, *Aziz Kur’an*, 406/8.

¹⁷¹ Hamidullah, *Aziz Kur’an*, 407/3.

¹⁷² Hamidullah, *Aziz Kur’an*, 435/1.

¹⁷³ Hamidullah, *Aziz Kur’an*, 471/4.

¹⁷⁴ Hamidullah, *Aziz Kur’an*, 505/8.

¹⁷⁵ Hamidullah, *Aziz Kur’an*, 250/3.

¹⁷⁶ Hamidullah, *Aziz Kur’an*, 291/1.

¹⁷⁷ Hamidullah, *Aziz Kur’an*, 191/6.

¹⁷⁸ Hamidullah, *Aziz Kur’an*, 258/1.

¹⁷⁹ Hamidullah, *Aziz Kur’an*, 293/8.

şehri,¹⁸⁰ İbrâhîm 37. ayetteki “beyt-i muharrem” tabiri,¹⁸¹ en-Neml 22. ayetteki “Sebe” bölgesi hakkında bilgiler verilirken Kitâb-ı Mukaddes atıflarına yer verilmiştir.¹⁸²

Diğer taraftan bu mekân isimlerinin yanı sıra Kur'an'da yer verilen bazı özel şahıslarla ilgili ayetlere anlam verilirken de Kitâb-ı Mukaddes'e atıflar yapılmıştır. Sözelimi el-Mâide 116. ayette Hz. Meryem,¹⁸³ Tâhâ 85. ayette Sâmîrî,¹⁸⁴ el-Kasas 76. ayette Kârûn¹⁸⁵ ve el-Ankebût 39. ayette Kârûn, Hâmân ve Firavun gibi azgınlara sonu hakkında uyarılarda bulunulurken Kitâb-ı Mukaddes'e göndermeler yapılmıştır.¹⁸⁶

8. Kıyamet Hakkındaki Referanslar

Kutsal kitapların ortak temalarından biri olan kıyamet konusu *Aziz Kur'an* mealinde atfa konu olan başlıklardan bir diğeridir. Zira el-A'râf 187. ayette Hz. Peygamber'e kıyametle ilgili bir soru yöneltildiğinden bahsedilirken benzer sorunun Hz. İsa'ya da yöneltildiği Kitâb-ı Mukaddes'e atıf yapılarak vurgulanmış,¹⁸⁷ İbrâhîm 48. ayette kıyamet gününde meydana gelecek olaylara işaret edilirken benzer tasvirlerin Kitâb-ı Mukaddes'teki anlatımlarla mukayese yapılması istenmiştir.¹⁸⁸ Benzer şekilde ed-Duhân 10. ayette duman anlamına gelen “Duhân” kelimesi üzerinde durulurken,¹⁸⁹ yine et-Tekvîr 2. ayetteki bir kıyamet alâmeti olarak yıldızların kararıp dökülmesinden bahsedilirken benzer vurguların Kitâb-ı Mukaddes'te de bulunduğu işaret edilmiştir.¹⁹⁰

9. Tanrı Algısı

Gökleri ve yeri yaratan, bunları yaratırken hiçbir yorgunluk ve güçlükle karşılaşmayan bir kadir-i mutlak Tanrı anlayışının ifade edildiği el-Ahkâf 33. ayete meal verilirken mukayese amaçlı olarak “Allah'ın dinlendiğinden” söz eden Kitâb-ı Mukaddes'e bakılması istenmiş,¹⁹¹ el-Cuma sûresinin ilk ayetinde Allah'a yakın olmanın ve rızık veren Allah olduğunu unutmamanın öneminden bahsedilirken bu durumun Kitâb-ı Mukaddes'te

¹⁸⁰ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 302/1.

¹⁸¹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 317/4.

¹⁸² Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 403/4.

¹⁸³ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 231/1.

¹⁸⁴ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 360/4.

¹⁸⁵ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 413/7.

¹⁸⁶ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 417/5.

¹⁸⁷ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 261/2.

¹⁸⁸ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 318/4.

¹⁸⁹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 482/9.

¹⁹⁰ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 553/4.

¹⁹¹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 489/8.

Hz. İ̇sâ'nın, "Havadaki kuşlara bakın..." diye başlayan öğüdüyle karşılaştırılması istenmiştir.¹⁹²

10. Melek İnanıcı

Kur'an'da meleklerden söz eden ayetlerden biri olan Kalem sûresinin 19. ayetinde kapalı bir şekilde kendisine işaret edilen meleğın bir benzerinin Kitâb-ı Mukaddes'te de işaret edildiğı vurgulanmış,¹⁹³ yine el-Müddessir sûresinin 30. ayetinde melekler ve onların başkanı konumunda olan Malik hakkında Kitâb-ı Mukaddes'e gönderme yapılmıştır.¹⁹⁴

11. Sûre Adları

Aziz Kur'an mealinde üç sûre ismi özelinde Kitâb-ı Mukaddes'e referans yapılmıştır. Bunlar Âl-i İmrân, Yûnus ve et-Târik sûreleridir. Nitekim Âl-i İmrân sûresinin baş tarafında İmrân hakkında bilgi verilirken Arapçada İmrân olarak kullanılan Amran'ın, Mûsâ ve Hârûn'un babası olduğı,¹⁹⁵ Yûnus sûresinin baş tarafında Kitâb-ı Mukaddes'teki Jonas'ın, Arapçada Yûnus olarak geçen zat olup Ninova halkının peygamberi olduğı¹⁹⁶ ve Târik sûresinin baş tarafında Târik kelimesinin ifade ettiğı çeşitli anlamlardan bahsedilirken Kitâb-ı Mukaddes'in ilgili pasajlarına işaret edilmiştir.¹⁹⁷

12. Ahiret Hayatına İlişkin Tasvirler

el-Bakara 25. ayette yer alan cennet tasvirlerinin Kitâb-ı Mukaddes'teki anlatımlara benzerlik gösterdiğine işaret edilerek her iki kaynakta cennet hayatının muhteşem zevklerinin dünyevi ölçülerle betimlendiğı aktarılmıştır.¹⁹⁸ Yine es-Secde 17. ayette cennet nimetlerinin güzelliğı ve eşsizliğı üzerinde durulurken Kitâb-ı Mukaddes'teki benzer anlatımlara işaret edilmiştir.¹⁹⁹

13. Mecazi/Metaforik Anlatılar

Aziz Kur'an mealinde el-Bakara 88. ve en-Nisâ 155. ayetlerde yer alan "Kalplerin perdeli/örtülü" olma metaforunun "Allah'la ahdini bozan inkârcı kalpler" anlamında Kitâb-ı Mukaddes'te de yer aldığına işaret edilmiştir.²⁰⁰

¹⁹² Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 527/8.

¹⁹³ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 535/8.

¹⁹⁴ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 544/10.

¹⁹⁵ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 183/2.

¹⁹⁶ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 282/1.

¹⁹⁷ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 557/3.

¹⁹⁸ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 151/4.

¹⁹⁹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 427/3.

²⁰⁰ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 158/5; Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 216/2.

Bunun yanında er-Ra'd 41. ayetteki "Allah'ın yeryüzüne gelmesi",²⁰¹ İbrâhîm 26. ayetteki "İyi ağaç" ve "kötü ağaç" benzetmeleri,²⁰² el-Hicr 18. ayetteki kulak hırsızlığı meselesi,²⁰³ el-Hac 47. ayetteki "Allah'ın katındaki bir günün normal olarak sayılan hesaba göre bin yıl gibi olduğu" benzetmesi,²⁰⁴ el-Ahzâb 4. ayetteki "bir kimsenin içinde iki kalp bulunamayacağı" istiaresi,²⁰⁵ en-Necm 9. ayetteki "iki yay mesafesi yakınlığı" şeklindeki benzetme²⁰⁶ ve et-Tekvîr 10. ayetteki "sayfaların ortaya serilmesi" mecazi ifadesi²⁰⁷ üzerinde durulurken Kitâb-ı Mukaddes'teki benzer kullanımlara işaret edilmiştir.

14. Diğer Muhtelif Konulardaki Atıflar

Yukarıda sıralanan başlıkların yanı sıra *Aziz Kur'an* mealinde atfa konu olan başka hususlar da bulunmaktadır. Bu kapsamda el-Hicr 60. ayetteki iltifat sanatının her iki kitaptaki ortaklığı,²⁰⁸ el-İsrâ 16. ayette kader ve irade meselesi,²⁰⁹ el-Kehf 24. ayette "Allah'ın dilemesi" tabiri,²¹⁰ Yûnus 5. ayetteki takvim hesaplamaları,²¹¹ el-Enbiyâ 105. ayetteki Zebûr ismi,²¹² el-Kasas 56. ayetteki hidayet meselesi,²¹³ eş-Şûrâ 39. ayette övgüye lâyık müminlerin davranışları,²¹⁴ el-Hucurât 11. ayette imandan sonra inkâra düşme,²¹⁵ el-Hadîd 13. ayette âhiret hayatına ilişkin kimi bilgiler verilirken²¹⁶ bu anlatım ve kullanımların Kitâb-ı Mukaddes'teki izdüşümlerine atıflar yapılmıştır.

15. Herhangi Bir Yorum Yapmaksızın Yaptığı Atıflar

Burada son olarak şunu da ifade etmek gerekir ki Hamidullah'ın pek çok ayetin mealinde herhangi bir yoruma başvurmaksızın sadece Kitâb-ı Mukaddes'e atıf yapmakla yetinip söz konusu bu atıfların detaylarını ve mukayese tercihini okuyucunun inisiyatifine bıraktığı yerler de bulunmaktadır. Mealdeki atıfların en büyük kısmını oluşturan bu atıfların hangi maksatla yapıldığı ayrı bir çalışmayı gerekli kıldığı için burada

²⁰¹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 314/5.

²⁰² Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 316/9.

²⁰³ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 319/9.

²⁰⁴ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 375/7.

²⁰⁵ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 428/2.

²⁰⁶ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 505/4.

²⁰⁷ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 553/10.

²⁰⁸ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 321/2.

²⁰⁹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 334/1.

²¹⁰ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 344/2.

²¹¹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 282/9.

²¹² Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 370/11.

²¹³ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 412/4.

²¹⁴ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 475/6.

²¹⁵ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 497/2.

²¹⁶ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 516/11.

üzerinde durulmamış, bu konu başka bir çalışmaya bırakılmıştır.

F. Hamidullah'ın Atıf Yönteminin Genel Özellikleri

Hamidullah Kitâb-ı Mukaddes'e atıfta bulunmanın çok zahmetli bir iş olduğunu söylemiştir. Diğer bir ifadeyle o, Kur'an'da Kitâb-ı Mukaddes'te geçen konu ve şahıslara yapılan göndermelere ilişkin Kitâb-ı Mukaddes'te yer alan ilgili ifade ve anlatımların bulunmasının söz konusu üç dindeki farklılıklardan dolayı kolay olmadığını ve bu hususta büyük zahmet çektiğini ifade etmiş, ancak neticede bunun etkileyici sonuçlar doğurduğunu belirtmiştir.²¹⁷ Hamidullah'ın söz konusu atıfları yaparken izlediği çeşitli yolları şu şekilde tasnif etmemiz mümkündür.

1. Kur'an ve Kitâb-ı Mukaddes'in Farklılıklarına İşaret Etmesi

Aziz Kur'an mealinde atıflar yoluyla Kitâb-ı Mukaddes'in Kur'an'a aykırı düşen yönlerine de değinilmiş, bu kapsamda Kitâb-ı Mukaddes'in hem konu hem de anlatım olarak Kur'an'la çelişen noktalarına işaret edilmiştir. Nitekim el-Bakara 249. ayette Tâlût ve Câlût kıssasında geçen askerlerin su ile imtihanı meselesi ele alınırken olayın Kitâb-ı Mukaddes'te farklı yansıtıldığı belirtilmiştir.²¹⁸ Yine el-Bakara 256. ayette geçen "dinde zorlama yoktur" cümlesi üzerinde durulurken Kitâb-ı Mukaddes'te yer alan, "Yeryüzüne barış getirmeye geldiğimi sanmayın! Ben barış değil, kılıç getirmeye geldim."²¹⁹ "Beni kral olarak istemeyen o düşmanlarıma gelince, onları buraya getirin ve gözümün önünde kılıçtan geçirin!"²²⁰ "Çünkü Tanrı bütün düşmanlarını O'nun ayakları altına serinceye dek O'nun egemenlik sürmesi gerekir."²²¹ pasajlarına atıf yapılarak Kur'an'ın hoşgörü odaklı tarafına karşılık Kitâb-ı Mukaddes'in şiddet üreten bir kitap olduğu, kılıç ve şiddet temalarını öne çıkardığı vurgulanmıştır.²²² Habil ve Kabil kıssası bağlamında el-Mâide 31. ayette cesetten bahsedilirken Kitâb-ı Mukaddes'in kıssayı aktarırken herhangi bir cesetten söz etmediği belirtilerek Kur'an'ın kıssanın Kitâb-ı Mukaddes'te olmayan bir bilgiyi gündeme getirdiği belirtilmiştir.²²³ el-Bakara 34. ayette gaybî varlıklardan şeytan hakkında bilgi verilirken Kur'an'ın şeytana lanet edilmesinin nedenini açıklamasına rağmen bu sebebin Kitâb-ı Mukaddes'te bulunmadığına dikkat çekilmiştir.²²⁴

²¹⁷ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 77; Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 109.

²¹⁸ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 178/2.

²¹⁹ Matta, X, 34.

²²⁰ Luka, XIX, 27.

²²¹ Korintoslulara 1. Mektup, XV, 25.

²²² Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 179/4.

²²³ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 223/2.

²²⁴ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 152/8.

Diğer taraftan el-A'râf 150. ayette Hz. Mûsâ'nın Tûr dağından dönünce kavmine ve kardeşi Hârûn'a duyduğu kızgınlık,²²⁵ Hûd 40. ayette Nuh tufanı ve o esnada gelişen bazı olaylar,²²⁶ Yûsuf 18. ayette Hz. Yakub'un oğullarıyla olan diyalogu,²²⁷ Yûsuf 29. ayette Mısır'ın yöneticisi Aziz'in Yûsuf'a ve kadına söyledikleri,²²⁸ Yûsuf 37. ayette Hz. Yûsuf'un Kitâb-ı Mukaddes'teki konumu,²²⁹ el-İsrâ 23-37. ayetler arasında yer alan emirlerle ve Kitâb-ı Mukaddes'teki meşhur on emrin içeriği,²³⁰ el-Kehf 60. ayette Mûsâ-Hızır kıssasında geçen yardımcının kimliği,²³¹ Tâhâ 39. ayette Hz. Mûsâ'nın bir sandığın içine konulup Nil nehrine bırakılması,²³² Tâhâ 85. ayette Sâmirî'nin kimliği,²³³ eş-Şuarâ 33. ayette Hz. Mûsâ'nın elinin bir mucize olarak bembeyaz olarak tasvir edilmesi,²³⁴ es-Sâffât 102. ayette Hz. İbrâhim'in Hz. İsmâil'i kurban etme hadisesi ve ilgili hususlar,²³⁵ Sâd 21. ayette Hz. Dâvûd'un iki dindeki konumu ve Hz. Dâvûd'un yargı adaletine verdiği önem,²³⁶ Sâd 44. ayette Hz. Eyüp ve hanımının durumu,²³⁷ el-Ahkâf 33. ayette yer alan Allah'ın yorulmaması meselesi,²³⁸ el-Müddessir 30. ayette geçen on dokuz sayısı,²³⁹ el-Beled 13. ayette köle azadına ilişkin hususlarda²⁴⁰ Kur'an ve Kitâb-ı Mukaddes arasında pek çok farklılıklara dikkat çekilmiş, bu noktalarda Kitâb-ı Mukaddes'in taşıdığı zaafllara gönderme yapılmıştır.

Burada yukarıda işaret edilen es-Sâffât 102. ayetteki Hz. İbrâhim'in Hz. İsmâil'i kurban etmek istemesi hadisesi ile ilgili Kitâb-ı Mukaddes'in taşıdığı probleme işaret etmesini örnek olarak vermek yerinde olacaktır. Nitekim kurban meselesiyle ilgili söz konusu bu atıflarda Hamidullah, İslam geleneğinde kurban edilmek istenen kişinin Hz. İsmail olduğu şeklindeki verilerin doğruluğuna işaret ederken aynı zamanda Kitâb-ı Mukaddes'te yer alan bir yanlışlığı tashih etmek istemiştir. Zira Yahudiler kurban edilmek istenen kişinin Hz. İshak olduğuna inanıyorlardı. Buna karşılık Hamidullah,

²²⁵ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 257/4.

²²⁶ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 293/8.

²²⁷ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 301/8.

²²⁸ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 302/9.

²²⁹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 303/6.

²³⁰ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 335/1.

²³¹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 347/1.

²³² Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 357/6.

²³³ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 360/4.

²³⁴ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 395/6.

²³⁵ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 450/5.

²³⁶ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 454/8.

²³⁷ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 456/1.

²³⁸ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 489/8.

²³⁹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 544/10.

²⁴⁰ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 560/7.

ilk çocuk Hz. İsmail olduğu için Tevrat'ın hükmüne göre de kurban edilmek istenenin ilk çocuk olması gerektiğini söyleyerek Yahudilerin bu görüşünün onların kutsal kitabına göre doğru olmadığını söylemeye çalışmaktadır. Hatta Hz. İshak'ın doğuşunun müjdelendiği es-Sâffât 112. ayetten hareketle ayette verilen muştunun Hz. İsmail'i kurban etme emrini yerine getirme imtihanında başarılı olan Hz. İbrâhim'e bir müjde olarak bildirilmesini de buna bir kanıt olarak sunmaktadır.

Yine Hamidullah'a göre Kur'an-ı Kerim Kitâb-ı Mukaddes'te kimi peygamberlere isnat edilen birtakım iftiraları temizlemiştir. Sözelimi Ahd-i Atîk, Çıkış, XXXII, 4 ve 24'te belirtildiğine göre "altın buzağı"yı yapma suçunu işleyen Hz. Hârûn'dur. Kur'an ise bunu reddetmiş ve bu suçu işleyenin Sâmirî olduğunu söylemiştir. Benzer şekilde Hz. Nûh, Hz. Lût, Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman gibi peygamberlerle ilgili Kitâb-ı Mukaddes'te alelâde insanlara yakışmayacak isnatlarda bulunulmuş, Kur'an ise bunların temelsiz olduğunu ortaya koymuştur.²⁴¹

Çeşitli örnekler üzerinden Kur'an ve Kitâb-ı Mukaddes'in farklılıklarına işaret etmeye devam eden Hamidullah'ın verdiği örneklerden biri de Tâlût ve Câlût kıssasıdır. Bu kıssanın benzerinin Ahd-i Atîk'te de geçtiğini aktardıktan sonra her iki anlatım arasında sadece komutanın isminde değil aynı zamanda suyu içme biçiminde -ki Kur'an'da avuçla içmek, Kitâb-ı Mukaddes'te köpekler gibi yalayarak içmek şeklinde- bir karışıklık olduğunu ortaya koymuştur.²⁴²

Âl-i İmrân 38. ayette bahsi geçen Hz. Zekeriyâ kıssasını Luka İncil'indeki ilgili kısım ile mukayese ederek bu noktada Kur'an'ın daha önce bilinen kıssayı yalnızca hatırlattığını ve belli başlı noktalara değinmekle yetindiğini söylemiş,²⁴³ diğer bir ifadeyle Kur'an'ın Hz. Zekeriyâ hakkında daha önceden bilinen bazı temel hususları dile getirip detaylarda boğulmadığını vurgulamıştır. Benzer bir vurguyu el-Enbiyâ 89. ayetteki Hz. Zekeriyâ kıssası özelinde gündeme getirerek Kitâb-ı Mukaddes aracılığıyla bilinen öykülerin, Kur'an tarafından yeniden ve aynen anlatılmayıp yalnızca onlara işaret edildiğini söylemiştir.²⁴⁴

en-Nisâ 3. ayet bağlamında çok eşlilik konusunda yaptığı kıyaslamada Hamidullah, ilk defa İslam dininin evlenilebilecek kadınların sayısına bir sınırlama getirdiğini hatırlatmaktadır. Ona göre böyle bir sınırlama Kitâb-ı

²⁴¹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 360/4; Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 24.

²⁴² Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 178/2.

²⁴³ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 186/9.

²⁴⁴ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 369/8.

Mukaddes'te bulunmamaktadır. Bu konudaki yorumu şöyledir: "*Hatırlatmak gerekir ki, ilk defa bir din evlenilebilecek kadınların sayısına bir sınırlama getiriyor. Böyle bir sınırlama ne Eski Ahit'te ne de Yeni Ahit'te bulunmaktadır. Luther, Butzer, Melanchton vs. gibi Protestan bilginler, Hıristiyanlıkta da çok kadınla evlilik bulunduğu sonucunu Matta, XXV, 1-12' den çıkarmışlardır. Westermarck, Charlemagne zamanında Hıristiyan din adamlarının çok kadınla evliliği uyguladıklarını belirtmektedir.*"²⁴⁵

İsrâ sûresinin 23-37. ayetleri arasında yer alan emirleri Kitâb-ı Mukaddes'teki meşhur on emir ile karşılaştırıp el-İsrâ 37. ayette yer alan "büyüklenmenin kesin olarak reddedilmesi" emrinin Kitâb-ı Mukaddes'te bulunmadığını aktararak bu konuda da bir farklılık bulunduğunu söylemiştir.²⁴⁶

Öte yandan Hamidullah, ez-Zâriyât 26. ayet kapsamında Hz. İbrâhim'i ziyarete gelen meleklerin anlatıldığı kıssa özelinde Kur'an ile Kitâb-ı Mukaddes'in kıssaları sunuşları arasındaki farklılıklara dikkat çekmiştir. Bu kapsamda Kur'an'ın, Kitâb-ı Mukaddes'in bilinen öykülerini kısaltarak özlerini sunduğunu belirttikten sonra Kitâb-ı Mukaddes'te Hz. İbrâhim'in mutfaktakilere emirler verdiği, sığır sürüsüne koştuğu, büyük bir buzağıyı kesip getirdiği ve bu arada konukların bekledikleri gibi detaylar yer alırken Kur'an'da ise Hz. İbrâhim'in yemeğin hazırlanması için sadece mutfığa girdiği ve semiz bir buzağıyla geldiğine işaret edilmek suretiyle detaylara inilmediğini söylemiş,²⁴⁷ bu noktadan hareketle Kur'an'ın kıssa anlatma üslubunun Kitâb-ı Mukaddes'ten farklı olduğuna vurgu yapmıştır.

2. Kur'an ve Kitâb-ı Mukaddes'in Ortak Noktalarına Temas Etmesi

Hamidullah bazen atıflar aracılığıyla Kur'an ve Kitâb-ı Mukaddes'in ortak noktalarına dikkat çekmiş kimi yerde Kur'an ile Kitâb-ı Mukaddes arasında olumlu yönde bir bağlantı kurmuştur. Sözelimi Âl-i İmrân 49. ayette Hz. İsa'nın gösterdiği mucizelerin Kitâb-ı Mukaddes'in farklı yerlerinde yer aldığı,²⁴⁸ Âl-i İmrân 81. ayette Allah tarafından görevlendirilen bütün peygamberlerin temel mesajlarının bütünlüğü,²⁴⁹ Âl-i İmrân 86. ayette inkârcıların üç özelliği,²⁵⁰ en-Nisâ 1. ayette Yüce Allah'ın Hz.

²⁴⁵ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 201/5.

²⁴⁶ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 335/1.

²⁴⁷ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 501/3.

²⁴⁸ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 187/9.

²⁴⁹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 190/3.

²⁵⁰ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 191/3.

Havva'yı Hz. Âdem'den yarattığı,²⁵¹ en-Nisâ 26. ayette "Öncekilerin yasaları" ifadesi,²⁵² el-A'râf 179. ayette insanlar ve cinlerden çoğunun cehennem için yaratıldığı,²⁵³ el-A'râf 180. ayette Hz. Peygamber'e müşrikler tarafından yöneltilen delilik ithamı,²⁵⁴ el-A'râf 187. ayette Hz. Peygamber'e kıyametin ne zaman kopacağına ilişkin yöneltilen sorular,²⁵⁵ Hûd 71. ayette Hz. İbrâhim'in hanımı Sâre'nin gülmesi,²⁵⁶ el-Hicr 60. ayette iltifat sanatının her iki kitapta yer aldığı,²⁵⁷ el-Hicr 88. ayette Hz. Peygamber'e ve diğer peygamberlere yönelik yönlendirme durumunun benzerliği,²⁵⁸ en-Necm 38. ayette hiçbir günahkarın başkasının günahını yüklenemeyeceği ilkesinin evrensel bir durum olduğu,²⁵⁹ er-Rahmân 35. ayet bağlamında Kur'an ve Kitâb-ı Mukaddes arasında üslup benzerliği,²⁶⁰ Vâkıa 1. ayette Kur'an ve Kitâb-ı Mukaddes'in öldükten sonra dirilişi ve hesap gününü yakında meydana gelecek bir gerçek olarak sunduğu,²⁶¹ en-Nisâ 172 ve Meryem 30. ayetlerde geçen Hz. İsa'nın, "Ben Allah'ın kuluyum" şeklindeki sözü²⁶² ve bunlar gibi diğer başka konularda Kur'an'ın Kitâb-ı Mukaddes'le gerek konu, gerekse üslup ve gerekse ilke bazında birtakım benzeşmelerin olduğunu belirtmiştir.

Yine Hamidullah, evlenilmesi yasak olan kadınlar ve cinsel suçlarla ilgili Kitâb-ı Mukaddes ile Kur'an arasında bazı benzerlikler olduğuna dikkat çekmiştir. Ona göre Kur'an eski tanrısal yasayı yeniden gözden geçirmiş, bu yasayı bazı yönlerden değiştirirken bazı yönlerden ise aynen geçerli kabul etmiştir. Sözelimi evli kadına uygulanan recm cezası aslında Kitâb-ı Mukaddes'in öngördüğü bir ceza olup Hz. Peygamber de bu cezayı uygulamıştır.²⁶³ Benzer şekilde iki kız kardeşi aynı anda nikah altında bir arada bulundurma yasağının söz konusu edildiği en-Nisâ 23. ayete dair açıklama yaparken aynı yasağın Yahudilikte de yer aldığına işaret etmiştir.²⁶⁴

²⁵¹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 200/5.

²⁵² Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 205/1.

²⁵³ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 260/6.

²⁵⁴ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 260/8.

²⁵⁵ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 261/2.

²⁵⁶ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 296/1.

²⁵⁷ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 321/2.

²⁵⁸ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 322/13.

²⁵⁹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 506/7.

²⁶⁰ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 511/2.

²⁶¹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 513/2.

²⁶² Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 218/4; Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 231/3.

²⁶³ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 205/1.

²⁶⁴ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 204/1.

3. Kur'an'la Kitâb-ı Mukaddes'i Karşılaştırırken Bazen Atıf Yapmaması

Aziz Kur'an mealinde zaman zaman doğrudan kaynak belirtilmeden Kitâb-ı Mukaddes bilgilerine yer verildiği görülmektedir. Sözelimi İsrâiloğulları'na şehre (vadedilmiş toprağa) inmelerini emreden el-Bakara 61. ayet hakkında malumat verilirken, "Bir şehre inin" ifadesinin aslında bir alay ifadesi olduğu, çünkü İsrâiloğulları'nın vadedilmiş toprağa ulaşmalarını engelleyen şehirlere hücum etmekten korktukları, bu yüzden Hz. Mûsâ'nın onlara, bizzat gidip o şehirlerde istedikleri sebzeleri aramalarını tavsiye ettiği²⁶⁵ şeklinde yorum yapılmış fakat bu yorumun kaynağına ilişkin herhangi bir atıf yapılmamıştır. Benzer şekilde el-Mâide 116. ayette Hz. Meryem ve Hz. İsâ'nın konularına yönelik yapılan yorumda Kitâb-ı Mukaddes'e bir atıf yapılmamıştır.²⁶⁶ Yine er-Ra'd 41. ayetteki "Allah'ın yeryüzüne gelmesi" ifadesi hakkında mukayese yapılırken, Allah'ın müdahalesinin onun gelmesi gibi olduğu ve aynı ifadenin Kitâb-ı Mukaddes'te de bulunduğu söylenmiş ve fakat bu bilgiye ilişkin herhangi bir kaynak zikredilmemiştir.²⁶⁷

Hz. Süleyman ile ilgili, "*Ve Dâvûd'a Süleyman'ı başısladık. Ne iyi kul! Gerçekten çok tövbe ederdi!*"²⁶⁸ ayetinin açıklamasında kaynağı belirtilmeksizin bazı İsrâiliyat bilgilerine yer verilmiştir.²⁶⁹ Benzer şekilde, "*Hiç kuskusuz, Süleyman'ı sınamıştık. Tahtının üzerine bir ceset bırakıverdik, sonra secde etti.*"²⁷⁰ ayetinin açıklamasında, "Bu, bizzat Hz. Süleyman'ın tıpa tıpa kendi benzeriydi. Hatasının cezası olarak böyle yapılmıştı" şeklinde bir açıklama yapılmasına karşılık bu yoruma ilişkin herhangi bir kaynağa işaret edilmemiştir.²⁷¹

Hamidullah'ın atıf yönteminin genel özellikleri noktasında şunun da altını çizmemiz gerekir ki, o Kur'an ayetlerine meal verirken hiçbir yerde bir metin aktarımı biçiminde Kitâb-ı Mukaddes pasajlarından doğrudan alıntı yapmamıştır. Buna karşılık o, benzer veyahut birbirine tamamen zıt konularda Kitâb-ı Mukaddes'te bulunan yerleri öncelikle rakamla işaret

²⁶⁵ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 155/3.

²⁶⁶ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 231/1.

²⁶⁷ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 314/5.

²⁶⁸ Sâd 38/30.

²⁶⁹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 455/3.

²⁷⁰ Sâd 38/34.

²⁷¹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 455/6.

etmiş, çoğu zaman da yorum katarak meselenin mukayeseli olarak anlaşılmasına yardımcı olmaya çalışmıştır. Aslında tefsir geleneğimizde bunun farklı izdüşümlerine rastlamak mümkündür. Nitekim klasik dönemde Safedî (öl. 1296) ve Bikâî (öl. 1480), modern dönemde ise Reşid Rıza, İbn Âşûr (öl. 1973),²⁷² Elmalılı Hamdi Yazır (öl. 1942), Seyyid Kutub (öl. 1966), Mevdûdî,²⁷³ Celal Yıldırım (öl. 2019),²⁷⁴ Süleyman Ateş gibi müfessirler tefsirlerinde Kitâb-ı Mukaddes'e yer yer atıflarda bulunularak bazı karşılaştırmalar yapmışlardır. Hamidullah'ın burada yaptığı ise bir yönüyle tefsir geleneğimizde var olan bu kullanımlara mealinde de yer vermekten ibarettir.

4. Kitâb-ı Mukaddes'in Tahrifine İşaret Etmesi

Kur'an-ı Kerim önceki vahiyelere ve peygamberlere sıklıkla göndermelerde bulunarak aradaki irtibatı sürekli canlı tutmaktadır.²⁷⁵ Bu kapsamda Kur'an kimi zaman Tevrat ve İncil'in hidayet vasfını ön plana çıkarmak suretiyle onlardan sitayişle söz ederken²⁷⁶ bazen de bu kitapların müntesipleri tarafından değiştirilmek suretiyle özünden koparıldığını dikkatlere sunmaktadır.²⁷⁷ Hamidullah da mealinde yer verdiği bazı atıflarda bu tahrifin boyutlarını gösteren önemli tespitlerde bulunmuştur. Sözelimi el-Bakara 246. ayet kapsamında İsrâiloğulları'nın Hz. Mûsâ'dan sonra kendilerini yönetecek hükümdar talebinde bulunmaları ve onunla olan ilişkileri kapsamında gündeme gelen meseleleri tartışırken Kitâb-ı Mukaddes'in ilgili pasajlarına atıf yapmış, bu kapsamda Kur'an'ın Fransızca tercümesini de yapan araştırmacı Edouard Montet'ten (öl. 1934) bir alıntı yapmış, onun hükümdar atanmasıyla ilgili olarak Kitâb-ı Mukaddes'te yer alan üç metin arasında hiçbir ilginin bulunmayıp bunların farklı rivayetlerin karışımından ibaret olduğu şeklindeki Kitâb-ı Mukaddes eleştirisine yer vermiştir.²⁷⁸

Âl-i İmrân 49. ayet bağlamında Hz. İsa'nın İsrâiloğulları'na peygamber

²⁷² Mustafa Yıldız, *Tefsirde İsrâiliyat ve Kitâb-ı Mukaddes'e Yaklaşımlar: Tâhir b. Âşûr Örneği* (Ankara: Fecr Yayınları, 2022).

²⁷³ Burhan Çonkor, "Mevdûdî'yi Kitâb-ı Mukaddes'e Müracaata Sevk Eden Âmiller", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/11 (2015), 161-178; Hasan İslam Sak, "Kur'an Ayetlerinin Anlaşılmasında Tarihsel Arka Planın Önemi: Tefhîmü'l-Kur'an Örneği", *Bilimname* 48 (31 Ekim 2022), 298.

²⁷⁴ Abdurrahim Kaplan, "Çağdaş Tefsirlerde Kitâb-ı Mukaddes Nakillerinin Kullanımı: İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri Örneği", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2020), 129-148.

²⁷⁵ el-Mâide 5/46; el-Mü'minûn 23/49; el-Ahkâf 46/9.

²⁷⁶ el-Mâide 5/44, 46.

²⁷⁷ el-Bakara 2/75; en-Nisâ 4/46; el-Mâide 5/13, 41.

²⁷⁸ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 177/7.

olarak gönderilmesi durumunun Matta incilinin ilgili pasajından net olarak anlaşıldığını ve aynı şekilde bunun Markos incilinin ilgili bölümünden de görülebileceğini söylemiştir.²⁷⁹ Buna karşılık bu bölümün İncil'in en eski elyazması nüshalarında bulunmadığına değinerek²⁸⁰ eski İncillerle günümüzdeki İnciller arasındaki farklılığa işaret etmiştir.

Bir kısım Yahudinin Tevrat'ı aslî hüviyetine aykırı biçimde göstermek için değişik yollar denediklerine işaret eden Âl-i İmrân 78. ayet bağlamında gündeme getirilen “dili eğip bükme” tabirini de söz konusu edinen Hamidullah aynı zamanda ayette geçen, “Allah katındandır derler” ifadesinin bu kapsamda ele alınması gerektiğini belirterek²⁸¹ bu durumun Yahudilerin Kitâb-ı Mukaddes'i tahrif ettikleri hususunda bir delil olarak kullanılabileceğine işaret etmiştir.

Sonuç

Geleneksel anlamda mealler öncelikle Müslümanlar için yazılmaktadır. Bundan dolayı meallerin Kitâb-ı Mukaddes'ten getirilecek delillere veya Kitâb-ı Mukaddes kaynaklı pasajlara ihtiyacı söz konusu değildir. Fakat gayr-i müslimleri önceleyen Kur'an meallerinde aynı hassasiyet beklenmeyebilir. Muhammed Hamidullah da *Aziz Kur'an* mealini öncelikle Batılı muhatapları için kaleme aldığından dolayı Ehl-i kitap kültüründe yetişen kimseleri ikna etmek amacıyla onların güvenilir kabul ettikleri metinleri onlara karşı hüccet olarak kullanma yolunu tercih etmiştir. Bu durum Hamidullah'ın niçin Ehl-i kitabın kaynaklarına atıf yapmayı tercih ettiğini de açıkça ortaya koyar niteliktedir. Şunu ifade edelim ki Hamidullah mealinde önceki âlimlerin görüşlerine de işaret etmekte, fakat muhalifin benimsediği ve meyil duyduğu şeyle onun dünyasına hitap ederek Kur'an'ın mesajını onlara yakınlaştırma bağlamında söz konusu atıflara yer vermektedir.

Aziz Kur'an mealinde Kitâb-ı Mukaddes atıflarının en çok istihdam edildiği alanların başında kıssalar gelmektedir. Bunun altında yatan temel sebep ise oryantalistlerin kıssaların gerek kökenine dair gerekse tarihî gerçekliğiyle ilgili gündeme getirdikleri birtakım iddiaları ortadan kaldırmaktır.

Hamidullah'ın Kitâb-ı Mukaddes'e atıf yapma hususunu aşırıya kaçmaksızın yerli yerinde kullandığı söylenebilir. Nitekim o, bazı tefsirlerde ve meallerde karşılaşılan Kur'an ayetleriyle Kitâb-ı Mukaddes anlatımları

²⁷⁹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 187/8.

²⁸⁰ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 187/8.

²⁸¹ Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 190/1.

arasında çoğu zaman paralel bir okuma gerçekleştirme yoluna gitmemiştir. Buna karşılık Kitâb-ı Mukaddes'in üslubundan, muhtevasından haberdar olan muhakkik bir araştırmacı ve titiz bir tarihi kimliğiyle ve aynı zamanda Müslüman bilinciyle Kur'an'ın müheymin ve musaddık sıfatlarının gereğini yerine getirme düşüncesini uygulamaya koymuştur. Zaten Kur'an'ın musaddık ve müheymin sıfatları göz önüne getirildiğinde Kur'an'da ve Kitâb-ı Mukaddes'te benzer kıssaların varlığı herhangi bir sorun da oluşturmamaktadır.

Aziz Kur'an mealindeki atıflar aracılığıyla Kur'an'daki kimi kıssaların Kitâb-ı Mukaddes'teki karşılıklarına işaret edilmiş ve bu çerçeve de kimi Kur'anî ifade ve deyimlerin benzerlerinin Kitâb-ı Mukaddes'te de geçtiği gösterilmiştir. Bunun yanında Kur'an'ın Kitâb-ı Mukaddes'te bulunmayan kimi hususlara işaret ettiği belirtilmiş, kimi atıflar yoluyla da kıssa ile ilgili olarak Kur'an'da anlatılanlara ilişkin ilave bilgi sunulmuş ve hatta Kur'an'daki bazı müphem konular tavzih edilmeye çalışılmıştır.

Hamidullah'ın bu atıflardaki amacı Kur'an'ı Kitâb-ı Mukaddes verilerini esas alarak anlamlandırmak olmamıştır. Aksine o, ayetlerde yer alan mesajların tefsir edilmesinde Kur'an harici bilgiler bağlamında Kitâb-ı Mukaddes verilerini kullanmıştır. Aynı zamanda o, Kitâb-ı Mukaddes kaynaklı verileri bütünüyle reddetmeyerek onların içinde güvenilir tarihsel veriler bulunduğunu kabul etmiş ve bunları mealinde kullanmış, Kitâb-ı mukaddes anlatılarındaki problemlili hususlar ve çelişkili kısımlardan ziyade Kur'an'ın anlaşılmasına hizmet eden pasajlara ağırlık vermiştir.

Hamidullah mealindeki bu atıflarıyla Kitâb-ı Mukaddes'le Kur'an arasındaki kimi ortak söylemlere, özellikle bu kitapların Kur'an'la benzerlik taşıyan bazı bölümlerine dikkat çekmiştir. Burada şunu ifade edelim ki o, ağdaş dönemdeki bazı Müslüman araştırmacılar gibi ideolojik bir önyargı içinde olmamıştır. Bunun yanı sıra o, Kur'an'ın kökenini Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarında arayan ve söz konusu atıfları bunlara destek olarak kullanan oryantalist bir yaklaşım içinde de asla olmamıştır. Bunun aksine Hamidullah'ın Kitâb-ı Mukaddes'e atıfta bulunma yaklaşımı kanaatimizce Kur'an'ın kaynağına ilişkin kimi oryantalist söylemlere bir cevap niteliği taşımaktadır.

Gerek bazı ağdaş tefsirlerde ve gerekse kimi meal çalışmalarında Kitâb-ı Mukaddes atıflarının yaygınlık kazanma durumunun aslında modern süreçlerin ortaya çıkardığı ve gelenekte çok fazla tercih edilmeyen yeni bir olgu olduğu söylenebilir. Ne var ki bu durumun yeni olması tamamen faydasız olduğu anlamına da gelmemektedir. Nitekim gerek Hamidullah'ın ve

gerekse onunla aynı düşünceyi paylaşanların bu yöntemi tercih etmesi kanaatimizce çağdaş tefsir ve meal çalışmalarına bir alan açmış, bu kapsamda Kur'an'ın önceki mukaddes kitaplara nazaran ilahi ve korunmuş bir kitap olduğunu ispatta güçlü bir zemin oluşturmuştur. Ancak bu yöneliş söz konusu yöntemin çeşitli açılardan zaafıyla malul olduğu ve tenkide açık yönlerinin bulunduğu hakikatini perdelememelidir. Dolayısıyla Kur'an meallerinde bir bilgi ve yorum kaynağı olarak Kitâb-ı Mukaddes'e atıf yapma durumunun sağladığı katkılar kadar bu yöntemin yol açtığı problemler tartışılmaya devam edilmelidir. Böylelikle yöntem daha sağlıklı bir yapıya kavuşma imkânına sahip olabilir.

Hakem: Dış, Bağımsız.

Teşekkür:

-

Beyanname:

1. Özgünlük Beyanı:

Bu çalışma özgündür.

2. Yazar Katkıları:

Fikir: EŞ; **Kavramsallaştırma:** EŞ; **Literatür Taraması:** EŞ; **Veri Toplama:** -; **Veri İşleme:** -; **Analiz:** -; **Yazma – orijinal taslak:** EŞ; **Yazma – inceleme ve düzenleme:** EŞ.

3. Etik Kurul İzni:

Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

4. Finansman/Destek:

Bu çalışma herhangi bir finansman ya da destek almamıştır.

5. Çıkar Çatışması Beyanı:

Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

KAYNAKÇA

ALTINAY, Ramazan. "Örnek Bir Çağdaş İslam Bilimleri Araştırmacısı: Muhammed Hamidullah". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (2000), 263-298.

AVCI, Casim. "Prof. Dr. Muhammed Hamidullah (1908-2002)". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/1 (2003), 223-226.

AYDAY, Mehmet Selim. "Muhammed Hamidullah'ın Aziz Kur'an Adlı Çevirisi Üzerine Bir Değerlendirme". *Van İlahiyat Dergisi* 8/12 (2020).

- AYDAY, Mehmet Selim. *Muhammed Hamidullah'ın Kur'an'a Yaklaşımı ve Kur'an Eksenli Çalışmaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2006.
- ÇONKOR, Burhan. "Mevdûdî'yi Kitâb-ı Mukaddes'e Müracaata Sevk Eden Âmiller". *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/11 (2015), 161-178.
- DOĞRUL, Ömer Rıza. *Tanrı Buyruğu: Kur'an-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsiri*. 2 Cilt. İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1947.
- DÖNDÜREN, Hamdi. *İnsanlığa Son Çağrı: Kur'an-ı Kerim*. 2 Cilt. İstanbul: Yeni Şafak Gazetesi, 2003.
- DURMUŞ, Zülfikar. "Muhammed Hamîdullah'ın Aziz Kur'an Adlı Meali Üzerine Tetkikler". *Kur'an Mealleri Sempozyumu: Eleştiriler ve Öneriler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- DURMUŞ, Zülfikar. *Kur'an'ın Türkçe Tercümeleeri: "Aziz Kur'an" ve "İnsanlığa Son Çağrı" Örneği*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007.
- ELİK, Hasan-COŞKUN, Muhammed. *Tevhit Mesajı: Özlü Kur'an Tefsiri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- ESED, Muhammed. *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*. çev. Cahid Koytak-Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 2002.
- GÜLER, Zekeriya. "Muhammed Hamidullah'ın Kişiliği ve Araştırmaları Üzerine Ali Osman Koçkuzu İle Mülakat". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 2/1 (2004), 153-164.
- GÜNDÜZ, Şinasi. "Kur'an Vahyinin Dinler Tarihi Bağlamı". *Kur'an ve İslami İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*. ed. M. Mahfuz Söylemez. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- GÜNEŞ, Rumeysa. *Prof. Dr. Muhammed Hamidullah'ın Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, 2023.
- HAMİDULLAH, Muhammed. "İslâm Hukukunun Hukukî Kaynağı Olarak Kitâb-ı Mukaddes". çev. Yusuf Ziya Kavakçı. *İslam Medeniyeti Dergisi* 2/20 (1969), 35-39.
- HAMİDULLAH, Muhammed. "İslâm Hukukunun Kaynakları Açısından Kitâb-ı Mukaddes". çev. İbrahim Canan. *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3 (1979).
- HAMİDULLAH, Muhammed. *Aziz Kur'an*. çev. Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- HAMİDULLAH, Muhammed. *İslam'ın Doğuşu*. çev. Murat Çiftkaya. İstanbul:

Beyan Yayınları, 2010.

HAMİDULLAH, Muhammed. *Kur'an-ı Kerim Tarihi*. çev. Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık. İstanbul: Beyan Yayınları, 2022.

HAMİDULLAH, Muhammed-YAŞAROĞLU, Macit. *Kur'an-ı Kerim Tarihi ve Türkçe Tefsirler Bibliyografyası*. çev. Mehmet Sait Mutlu. İstanbul: Yağmur Yayınları, 1965.

KAPLAN, Abdurrahim. "Çağdaş Tefsirlerde Kitab-ı Mukaddes Nakillerinin Kullanımı: İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri Örneği". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/1 (30 Nisan 2020), 129-148. <https://doi.org/10.31121/tader.703844>

KARA, İsmail. "Dinî Düşünce Tarihimiz Açısından Hamidullah'ın Eserlerinin Türkçeye/Türkiye'ye İntikali ve Tesirleri". *Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmaları* 9 (2006), 246.

KİRAZ, Celil. "Hz. Muhammed'in Önceki Kutsal Kitaplarda Müjdelmesi (Tebşîrât)". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2001), 5-9.

MACİT, Abdülkadir. *İslam Tarihçiliğinin Yeni Siması Muhammed Hamidullah*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2022.

MAŞALI, Mehmet Emin. "Muhammed Hamîdullah'ın Kur'an ve Kur'an Tarihi Çalışmaları". *Hayatı, Kişiliği ve Düşünceleri ile Muhammed Hamîdullah Sempozyumu*. Bursa: Bursa Müftülüğü, ts.

MUHAMMAD ALİ, Maulana. *English Translation of The Holy Qur'an*. ed. Zahid Aziz. U.K.: Ahmadiyya Anjuman Lahore Publications, 2010.

POLAT, Fethi Ahmet. "Tarihi Olgularla İlişkili Kur'an İlimleri". *Tefsir Tarihi ve Usulü*. ed. Bahattin Dartma. 227-228. Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013.

RAŞİD ŞEYH, Muhammed. *Doktor Muhammed Hamidullah*. Faysalabad: Mizan Publisher, 2003.

SAK, Hasan İslam. "Kur'an Ayetlerinin Anlaşılmasında Tarihsel Arka Planın Önemi: Tefhîmü'l-Kur'an Örneği". *Bilimname* 48 (31 Ekim 2022), 291-323. <https://doi.org/10.28949/bilimname.1128925>

SHAH, Muhammed Sultan. "Critical Study of Dr. Muhammad Hamidullah's French Qur'anic Translation". *Afkâr* 2 (2018).

SIRMA, İhsan Süreyya. "Muhammed Hamidullah". *İslam Coğrafyası Günleri I*. 203-211. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.

ŞAFAK, Ali. "Prof. Dr. Muhammed Hamidullah (1908-2002): Hayatı, Eserleri,

Hakkında Söylenenler ve Bazı Konulardaki Görüşleri". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 6 (2005), 663-664.

TEKİN, Mesut. *Kur'an'ın Harfî Tercümesi Meselesi -Muhammed Hamidullah ve Süleyman Ateş'in Mealleri Örneğinde*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2020.

TİYEK, Fatih. *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.

TUĞ, Salih. "Prof. Dr. Muhammad Hamidullah 1908-2002". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 2/3 (2002), 9-12.

UZUN, Nihat. *Bağlam ve Kur'an'ın Anlaşılması Üzerine*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022.

YAŞAROĞLU, Kamil. "Muhammed Hamidullah". *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni: Medeniyet Projelerinin İnşa Sürecinde Çağdaş İslâm Düşüncesi*. ed. Bayram Ali Çetinkaya. 10/601-617. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.

YAŞAROĞLU, Kamil. *Muhammed Hamidullah*. Köln: Plural Publications GmbH, 2018.

YILDIZ, Mustafa. *Tefsirde İsrâiliyat ve Kitâb-ı Mukaddes'e Yaklaşımlar: Tâhir b. Âşûr Örneği*. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.

THE POSSIBILITY OF REFERRING TO THE BIBLE IN QUR'ĀNIC TRANSLATIONS: AN EVALUATION ON THE EXAMPLE OF THE "LE SAINT CORAN" TRANSLATION

 Ercan ŞEN^a

Extended Abstract

Throughout history, various tafsīrs and Qur'ān translations written for the understanding and interpretation of the Qur'ān have followed various methods to present the multifaceted meaning world of the Qur'ān to the reader. In this context, while some Qur'ān translations have followed a riwāya -oriented method, others have followed a dirāya-oriented method, some have prioritized historical data, while others have emphasised in-textual context. Muhammad Hamidullah's "Holy Qur'ān" has also followed a method that gives importance to the extra-textual context as well as the textual context. While he mostly considered the integrity of the Qur'ān in his Qur'ān translation, he also made references to the Bible by including extra-textual data through explanatory notes and made comparisons between the Qur'ān and the Bible in various aspects. Considered to be the most reliable Qur'ān translation in French and attracting great interest over time, this Qur'ān translation has been published in different cities around the world at various intervals. Today, this Qur'ān translation continues to be translated into many different languages and continues to be printed and distributed. This translation by Hamidullah is one of the first examples of literal translation by a Muslim in the West. Translated into Turkish as "Aziz Kur'an", this translation is actually a translation of a translation. Hamidullah wrote this translation primarily to be understood in the language in which he wrote it, and he did not intend to translate it into another language. From this point of view, it would not be a correct approach to evaluate the studies to be carried out on the Holy Qur'ān translation, which we can characterize as a

---

^a Assoc. Prof., Afyon Kocatepe University, ercansen@aku.edu.tr

bilingual translation, in connection with its Turkish dimension. In our opinion, Hamidullah fundamentally rejects the claim frequently expressed by orientalists that Islam is derived from other religions and the Qur'ān is derived from other divine books, with his quotations from the Bible. As far as we understand, he supports the idea that since the origin of the three religions is the same, it is natural to find similarities between them. As a Muslim scholar, Hamidullah's inclusion of biblical data in his translation of the Qur'ān was not in search of a source for the Qur'ān, as the orientalists did, but rather to understand the revelation as a whole and to prove to Western minds that the Qur'ān is the last link in the chain of revelation. Hamidullah sometimes tried to reveal the distortion and adulteration of a verse by making more than one biblical quotation for a verse. In this respect, the author, who subjected the biblical texts to a certain critique, avoided the texts that were contrary to the Islamic belief and made a choice between them. One of Hamidullah's goals with the method he followed in his translation of Holy Qur'ān was to explain the understanding of the Qur'ān, which was transmitted to the modern world in the light of basic sources and knowledge, by taking modern means as a backup. In his translation, Hamidullah presents the Qur'ān as a book sent not only to Muslims but to all mankind and makes his interpretations accordingly. At this point, he takes into account the level of understanding of westerners and shows an approach that tries to break their prejudices about the Qur'ān. In this respect, it can be said that he also uses an encompassing style. On the other hand, it can be said that Hamidullah actually brought innovations to the Qur'ānic translation studies with this method he used. It is possible to express them in a few items. The first of these is to justify the universality of the Qur'ān. In other words, it is to prove that not only Muslims but all humanity needs to understand and recognize the Qur'ān correctly by emphasising the importance of a proper interpretation and study of the Qur'ān. The latter used both classical and contemporary sources together, as well as the data of other contemporary sciences such as psychology, sociology and archaeology. Thus, by using rich sources, he has helped to understand the message of the Qur'ān from various perspectives. Thirdly, as a historian and a scholar of sīra, he provides a broad perspective on the understanding of the verses by mentioning the historical background of the verses. In other words, he interpreted the Qur'ān in the light of sīra information and authentic hadiths and tried to reveal the unity of the Qur'ān and hadith. Lastly, and most importantly, he stated that the biblical data can be used provided that their accuracy is investigated, and he frequently used these data in his commentaries. In this way, in order to

---

convince non-Muslims who were raised in the culture of the Ahl al-Kitāb, he preferred to use texts that they considered reliable as an argument against them.

Keywords: Tafsir, Qur'ān, Qur'ān Translation, Hamidullah, Bible.

Peer-review: External, Independent.

Acknowledgements:

-

Declarations:

1. Statement of Originality:

This work is original.

2. Author Contributions:

Concept: EŞ; **Conceptualization:** EŞ; **Literature Search:** EŞ; **Data Collection:** -; **Data Processing:** -; **Analysis:** -; **Writing – original draft:** EŞ; **Writing – review & editing:** EŞ.

3. Ethics approval:

Not applicable.

4. Funding/Support:

This work has not received any funding or support.

5. Competing interests:

The author declares no competing interests.

